

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

ВИБОРИ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Електронні методичні вказівки
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»

ОДЕСА
ОНУ
2023

**УДК 321(342.8)
В41**

Укладач:

Ю. В. Узун, доктор політичних наук, професор кафедри політології ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

С. В. Коч, доктор політичних наук, професор кафедри політології ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова;

М. С. Покась, кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету міжнародних відносин, політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 18 жовтня 2022 року.*

В41 **Вибори** та виборчі системи: компаративний аналіз [Електронний ресурс] : електрон. метод. вказівки до вивчення навчальної дисципліни для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спец. 052 «Політологія» / уклад. Ю. В. Узун. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2023. – 75 с. – 1,1 МБ.

У методичних вказівках наведено основні положення до вивчення дисципліни «Вибори та виборчі системи: компаративний аналіз» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» для студентів вищих навчальних закладів.

Основна мета рекомендацій – надати методичну допомогу здобувачам вищої освіти у підготовці та вивчення тем практичних занять та у процесі самостійної роботи.

УДК 321(342.8)

ЗМІСТ

Вступ	4
Плани практичних занять, завдання для самостійної роботи та методичні вказівки до вивчення питань теми	6
Змістовний модуль 1.	
Історична та теоретико-методологічна основа розвитку виборчих систем	7
Тема 1. Еволюція виборчого права та представницьких систем	7
Тема 2. Інститут виборів. Міжнародна стандартизація виборчих норм	12
Тема 3. Виборчий процес	20
Тема 4. Виборчі системи	25
Тема 5. Виборча інженерія	30
Тема 6. Електоральна географія та конструювання територіальної організації виборів	36
Змістовний модуль 2. Практичне застосування теорії виборчих систем	
Тема 7. Парламентські вибори	41
Тема 8. Місцеві та регіональні вибори	45
Тема 9. Президентські вибори	49
Тема 10. Електоральна поведінка. Передвиборна агітація. Відповідальність	52
Питання для підсумкового контролю	57
Рекомендована література до вивчення дисципліни	61
Форми контролю і методи оцінювання	70

ВСТУП

Дисципліна включена до переліку вибіркових освітніх компонентів (ВК) освітньо-професійної програми (ОПП) для першого рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія».

Метою навчальної дисципліни є опанування здобувачами вищої освіти сутності організації демократичних виборів шляхом вивчення типів виборчих систем та особливостей виборчої інженерії, які демонструють світовий досвід забезпечення ефективної репрезентативності представницьких інститутів в сучасних політичних системах.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Вибори та виборчі системи: компаративний аналіз» є формування у здобувачів вищої освіти здатності до аналізу особливостей розвитку представницьких систем в історії та сучасності; отримання знань про особливості становлення та розвитку виборчого права; отримання знань про міжнародні стандарти забезпечення демократичності та відкритості виборчого процесу; формування здатності до аналізу типу виборчої системи та політичних наслідків її використання під час національних та місцевих виборів; формування здатності до експертної аналітики щодо прогнозування можливих результатів виборів внаслідок застосування прихованих тактик виборчої інженерії.

Предмет навчальної дисципліни – актуальні питання застосування виборчих систем та тактик виборчої інженерії, що забезпечують легітимність виборчих інститутів та широку репрезентативність представницьких інститутів у політичній системі.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен :

знати:

- предметну область застосування теорії виборчих систем, практики застосування виборчого права та виборчих технологій;

- історичні особливості розвитку виборчих прав, виборчих систем та технологій як основи забезпечення демократичного процесу та легітимації влади;
- національні та міжнародні стандарти реалізації громадянських прав і обов'язків як члена суспільства, в тому числі виборчого права та права участі в реалізації влади та управління;
- категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат у сфері організації виборчого процесу, реалізації виборчого права, аналізу та узагальнення виборчих технологій та виборчої інженерії;
- методики застосування інструментарію нормативної та емпіричної теорії у сфері виборчого права, порівняльної та прикладної політології, а також методи аналізу, узагальнення, типологізації виборчих систем та виборчих технологій;
- техніки описання, пояснення й оцінювання виборчих процесів в різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах;
- основи виборчої інженерії, засоби програмування та прогнозування результатів виборів;
- виборче законодавство України;
- предметну область взаємодії політичних акторів та інститутів, влади та урядування в процесах організації виборчих систем та забезпечення міжнародних стандартів спостереження за виборами та демократичного урядування;
- стандарти реалізації виборчого права, демократичного урядування та значення виборчих процесів для забезпечення легітимного правління на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні.

Вміти:

- застосовувати знання теоретико-методологічних основ політологічного аналізу в процесі порівняння виборчих систем;
- описувати, пояснювати й оцінювати виборчі процеси та явища у різних політико-правових системах;

- застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, політичної методології, порівняльної та прикладної політології, зокрема, в процесі компаративного аналізу розвитку та функціонування виборчих систем;
- використовувати категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки;
- розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері комплексного аналізу виборчих систем із застосуванням знань виборчої інженерії;
- аналізувати структурно-функціональні складові політичної системи, взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних умовах функціонування політичних систем;
- аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському рівнях в контексті аналізу практик застосування міжнародних виборчих стандартів, принципів демократичного урядування, забезпечення ефективного народного представництва;
- конструювати дизайн складних політичних (детериторіалізованих) та територіально-політичних систем, розробляти програму та виконувати політологічні дослідження з використанням сучасних методів, технологій та інструментарію політичного аналізу;
- визначати ситуації порушення виборчих прав людини та дієвість механізмів захисту прав людини та меншини на ефективне політичне представництво;
- застосовувати знання з метою забезпечення ефективної системи народного представництва та правозахисної діяльності;
- користуватися інституційними механізмами та процедурами, передбаченими в різних виборчих системах.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1 ІСТОРИЧНА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА РОЗВИТКУ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

ТЕМА 1. ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРАВА ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ СИСТЕМ

Практичне заняття

1. Інститут народоправства: історичні форми, функціональні завдання, політичне значення. Ідеї республіканізму, народного правління в історії.
2. Виборчі процедури прямої демократії в Стародавніх Греції та Римі.
3. Елементи виборності органів врядування та колективного волевиявлення в суспільствах доби Середньовіччя та Нового часу. Станове представництво та парламенти в країнах Європи.
4. Історія розвитку виборчого права. Перші виборчі цензи.
5. Виборче право в сучасній конституційно-правовій доктрині: джерела, принципи, цензи.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- зробіть аналіз виборчих процедур в Стародавніх Греції та Римі;
- проаналізуйте реформи Тезея, Солона і Клісфена, Ефіальта та Перікла, пов'язані з виборами та формуванням представницьких структур;
- простежте періодизацію історії держави та права Стародавнього Риму, визначаючи вплив боротьби патриціїв і плебеїв на трансформацію представницької демократії;
- проаналізуйте причини та особливості формування станово-представницьких органів влади;
- проаналізуйте розвиток виборчого права в історії країн Європи.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Практики та ідеї республіканізму в стародавніх суспільствах.

- Особливості суспільного та державного ладу Афін. Голосування та вибори в Афінах.
- Особливості суспільного і державного ладу Спарти. Реформи Лікурга та їх вплив на становлення держави у Спарті.
- Державний устрій і управління в період Римської республіки. Виборчі процедури представницької демократії в Стародавньому Римі: Виборний сенат, Народні збори, Магістрати, Народні трибуни.
- Ейратінги, Альтінги, Уітанагемоти – системи представництва в ранню добу Середньовіччя.
- Перші системи станового представництва – парламенти в країнах Європи в XI – XIV ст. (становлення парламентаризму в країні (на вибір): в Іспанії, Франції, Росії, Англії).
- Становлення виборчого права в країні (на вибір). Виборчі реформи (наприклад, Англії – в 1832 р., в 1867 р., в 1884 р., в 1918 р.).
- Історія становлення загального виборчого права.

Методичні рекомендації

Вивчення здобувачами питань даної теми має розпочинатись з визначення сутності народного представництва, а також визначення його зв'язку з санкціонуванням політичного авторитету та легітимацією влади. У найширшому розумінні представництво означає вчинення певних дій однією особою в інтересах і від імені іншої особи. Відносини представництва, безумовно, пов'язані з конкретною сферою їх реалізації та змінюються під впливом її якісних властивостей. У теорії державного управління відносини представництва мають політико-правовий характер: вони виникають між суб'єктами влади і дозволяють одному з них виступати представником іншого(их), здійснювати від його(їх) імені політичну діяльність. Згідно із демократичною традицією, класифікація видів представництва відбувається залежно від змісту інтересу, який виражається. Народне представництво – це вираження інтересів народу. Воно обумовлене народовладдям, є участю в діяльності публічних установ представників суспільства і підпорядковується конституційно-правовим принципам

демократичного правління. Ще грецькі (Анаксагор, Аристотель, Горгій, Демосфен, Перікл, Платон, Протагор) та римські (зокрема, Цицерон) мислителі вказували на необхідність народного представництва як однієї з основ державного правління. За умови, якщо народ в державі має політичні права, але не може (внаслідок значних територіальних розмірів держави) користуватися ними безпосередньо, він обирає на певний термін представників, яким делегує свої права, але не в повному обсязі, залишаючи за собою часткове користування ними. Оцінюючи природу інституту народного представництва необхідно враховувати, що він, як і будь-яке інше соціальне явище, схильний до історичних змін змістовного наповнення, що піддається перетворенню та змінам у процесі розвитку держави та суспільства. Способом забезпечення виборчого представництва здавна є процедури виборів.

Вибори та голосування як способи народоправства, прийняття спільнотою рішень, обов'язкових для всіх, практикуються в історії людства здавна. В стародавні часи створення публічної влади та її функціонування ґрунтувалися на виборності кращих (старших, мудріших, сильніших) членів общини для управління суспільним життям. Це так звана первіснообщинна демократія. Саме на родовій раді, сході дорослих спів-родичів первісні люди обирали тих, хто має управляти общиною. Первісні форми народного волевиявлення полягали, зокрема, в тому, що на племінній сходці люди криком схвалювали або відхиляли якусь пропозицію чи рішення ради старійшин. Народні збори й виявлення спільної волі голосуванням на них, вотування (лат. "votum" – спільна думка, бажання, воля) – це прояви прямої або безпосередньої демократії.

Витоки представництва, коли громадянин делегує шляхом виборів свої владні повноваження, можна віднайти в політичній історії Стародавніх Греції та Риму. В Афінах виборними були такі соціальні інститути: рада чотирьохсот (реформи Солона), а потім п'ятисот (реформи Клісфена), геліея (суд присяжних), магістратура. Центральними органами Римської республіки (609 р. до н. е.) були: сенат, який обирався громадянами, народні збори, магістрати, народні

трибуни. Голосування після обговорення питань у сенаті проводили, розводячи голосуючих у різні боки (дещо схоже голосування в сучасному англійському парламенті). До речі, саме від тих часів походить саме поняття «кандидат». У історії Стародавньої республіки Риму громадянин, котрий претендував на державну посаду, надягав білий одяг (латинською мовою «Candida») і ходив вулицями, закликаючи громадян віддати за нього свої голоси.

Елементи виборності органів врядування та колективного волевиявлення можна прослідкувати й у суспільствах доби Середньовіччя. Перші представницькі органи (Тінги, Ейратінги, Тінвальди, Альтінги, Уітанагемоти) існували ще IX – X ст., але перші парламенти як інститути з законодавчими та мезазаконодавчими функціями, які постали інститутами фіскального контролю діяльності монархів, почали виникати в Європі в XI – XIV ст. (кортеси в Іспанії, генеральні штати у Франції, парламент в Англії). Слово «парламент» походить від французького "parler" – говорити, висловлювати думку. Першим європейським парламентом, що запрацював на постійній основі, був парламент Англії. В 1352 р. парламент розділився на дві палати: верхню – спадкову палату лордів і нижню – палату общин. А в 1689 р. з прийняттям «Білля про права» він остаточно дістав законодавчі права. У Франції перші Генеральні штати були скликані Філіпом IV Красивим і були лише дорадчим органом, не маючи реальної влади. Крім цього, на відміну від Англії представницькі збори у Франції скликають нерегулярно: з 1421 по 1439 рр. діють постійно, востаннє скликали в 1614 р., і потім лише в 1789 р. Від сучасних представницьких органів середньовічні станово-представницькі збори відрізнялися такими ознаками: 1) їх становий характер; 2) обмеженість прав, які, зазвичай, не були закріплені законом, в тому числі і права законодавчої ініціативи; 3) відсутність єдиних правил виборів представників від станів; 4) рекомендаційний, а не обов'язковий характер прийнятих рішень; 5) нерегулярність скликання; 6) обов'язковість виконання наказів виборців (імперативний мандат). Незважаючи на те, що станово-представницькі збори виникали в XII

ст., вибори як ліберально-демократичний спосіб організації взаємовідносин політичної влади і громадян стали визнаним інститутом в країнах Європи та США лише в XVIII – XIX ст. Однак то були не ті вибори, які ми звикли бачити сьогодні. Більше того, історія ряду країн Європи (Англія, Франція та ін.) показує постійну боротьбу різних соціальних груп суспільства за свої виборчі права. В Англії на початку XIX ст. процес обирання до парламенту відбувався за досить примітивними правилами. Виборчі реформи XIX ст. (наприклад, в Англії – в 1832 р., 1867 р., в 1884 р., в 1918 р.) змінили принципи активного та пасивного виборчого права, політику стосовно визначення цензів представництва.

Для більш детального вивчення теми рекомендовано простежити також особливості формування виборної влади в історії української державності та державних утворень, що існували на теренах сучасної України (народні збори – віче за часів Київської Русі; вибори в козацькій державі – Січова Рада; Старшинська та Генеральна Ради на Слобожанщині. Краєвий законодавчий орган місцевого самоврядування – Галицький сейм, Українська Центральна Рада як орган представництва).

Деталізованого аналізу вимагає проблематика формування та сучасного існування виборчих цензів (наприклад, цензів громадянства, віку, дієздатності, осілості, національності, володіння державною мовою, погашеної судимості, а також гендерного, службового, партійного, морального, майнового, расового, революційного, релігійного, родинного цензів) та історія проголошення загального виборчого права.

Рекомендовано також аналіз поняття «виборче право» в сучасній конституційно-правовій доктрині; визначення джерел виборчого права; аналіз виборчого права як суб'єктивного та як об'єктивного, як активного та пасивного. Бажано розкриття поняття «демократичні принципи виборчого права».

ТЕМА 2. ІНСТИТУТ ВИБОРІВ. МІЖНАРОДНА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ВИБОРЧИХ НОРМ

Практичне заняття

1. Інститут виборів в системі інститутів прямої та представницької демократії. Процедури делегування та вибору (жеребкування, ротація, голосування тощо).
2. Нормативно-правове закріплення функціонування інституту виборів: національні гарантії реалізації виборчого права, стандартизація інституту виборів як універсального засобу легітимації влади.
3. Стандарти ООН щодо реалізації виборчого права та забезпечення демократичного характеру виборів.
4. Види виборів: огляд міжнародних критеріїв та принципів реалізації «чесних» та «вільних», «істинно демократичних виборів».
5. Стандарти Ради Європи та ЄС в сфері забезпечення виборів.
6. Міжнародне спостереження за виборами. Роль та права міжнародних спостерігачів.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- зробіть аналіз поняття «істинно демократичні вибори» згідно з Декларацією принципів міжнародного спостереження за виборами та Кодексом поведінки міжнародних спостерігачів за виборами (ООН, 2005);
- ознайомтесь із специфікою діяльності Відділу сприяння проведенню виборів ООН. З'ясуйте історію його формування;
- ознайомтесь із базою даних проекту ООН – ACE Electoral Knowledge Network;
- ознайомтесь із сутністю п'яти принципів виборчого права (загальність, рівність, вільність, таємність, безпосередність та періодичність) на основі документу «Європейська виборча спадщина» (CDL (2002) 7 rev.), прийнятого Венеціанською комісією 14 березня 2002 року;
- ознайомтесь з Кодексом належної практики у виборчих справах (2002) Венеціанської комісії Ради Європи та Декларацією принципів

міжнародного спостереження за виборами (2004) [Code of Good Practice in Electoral Matters (2002) of the Council of Europe Venice Commission, to its Declaration of Principles for International Election Observation (2004)];

- ознайомтеся з документами Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи, що стосуються рекомендації стосовно забезпечення ефективності виборчого процесу: Рекомендацією 124 (2003) щодо «Кодексу належної практики у виборчих справах»; Резолюцією 233 (2007) про «Співпрацю між Конгресом і національними асоціаціями місцевих і регіональних органів влади»; Резолюцією 274 (2008) «Політика Конгресу щодо спостереження за місцевими та регіональними виборами» [Congress Resolution 274 (2008) on «Congress policy in observing local and regional elections»];
- ознайомтеся з Європейською хартією місцевого самоврядування та Додатковим протоколом до неї про право брати участь у справах місцевого самоврядування, а також зі Статутною резолюцією Комітету міністрів Ради Європи щодо Конгресу місцевих і регіональних влад, яка визначає спостереження за місцевими та регіональними виборами як один з пріоритетів діяльності Конгресу.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Вибори в структурі ООН – приклад нормативно-правового забезпечення.
- Стандарти Ради Європи у сфері забезпечення демократичних виборів: Європейська Конвенція про стандарти виборів, виборчих прав і свобод.
- Виборчі стандарти в ЄС.
- Експертні організації з виборчого законодавства в Раді Європи (на вибір): Венеціанська Комісія, Бюро демократичних інститутів та прав людини (Office for Democratic Institutions and Human Rights) при ОБСЄ, Міжнародний інститут демократії і сприяння виборам (The International Institute for Democracy and Electoral Assistance – International IDEA), ENEMO (European Network of Election Monitoring

Organizations – Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами), Асоціація організаторів виборів країн Центральної та Східної Європи (АСЕЕЕО – Association of European Election Officials), Міжнародний фонд виборчих систем (International Foundation for Election Systems - IFES).

- Інститут спостерігачів: аналіз основних міжнародних документів (Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами та Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами (ООН, 2005). Документи Ради Європи та органів при Раді Європи щодо підтримки розвитку демократичного характеру виборів. Кодекс належної практики у виборчих справах (2002) Венеціанської комісії Ради Європи до її Декларації принципів міжнародного спостереження за виборами (2004); Резолюція Конгресу місцевих та регіональних влад в Європі при Раді Європи №306 (2010) – «Спостереження за місцевими та регіональними виборами – стратегія та регламент Конгресу»).

Методичні рекомендації

Вивчення здобувачами питань даної теми має розпочинатись з аналізу процесу інституціоналізації виборів, тобто становлення принципів виборчого права як галузевих принципів права, що передбачає визначення місця виборчого права в системі права, аналіз місця принципів виборчого права як галузевих принципів, а також аналіз систематизації принципів виборчого права (встановлення критеріїв класифікації принципів виборчого права, вимог, які не можуть вважатися окремими принципами виборчого права, системи принципів виборчого права). Слід зазначити, що виборчим правом визначають систему норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку з підготовкою і проведенням виборів як способу формування складу представницьких органів та заміщення виборних посад в системах державної влади та місцевого самоврядування. Хоча виборче право неможливо розглядати у повному відриві від конституційного права як цілого, воно характеризується істотною специфікою як предмета, так і методу правового регулювання.

Визнаючи ці особливості, низка науковців робить висновок, що виборче право набуло форми підгалузі конституційного права.

Втім, протягом другої половини ХХ ст., завдяки процесам правової глобалізації, виборче право поступово набувало наднаціонального характеру (спільного для багатьох національних правових систем), інтегруючи та уніфікуючи положення відповідних галузей різних національних систем. Особливо успішно така наднаціональна інтеграція відбулася в межах європейського континенту; вона набула конфігурації спільного «європейського виборчого доробку», зміст якого сформульований у формі міжнародних (європейських) виборчих. Тут зазначимо дві особливості цієї інтеграції. По-перше, формування спільного європейського виборчого доробку не виключає існування національних особливостей галузі виборчого права у системах права окремих європейських держав; очевидно, повна уніфікація виборчого права різних, навіть цивілізаційно близьких країн, є недосяжним ідеалом. Однак це спонукає до ефективного застосування порівняльно-правового методу у вивченні виборчого права, а в правозастосовному аспекті – формування явища «належної практики» (good practice). По-друге, важливо відзначити, що вироблення спільного виборчого доробку відбувається не на базі тієї чи іншої правової сім'ї (як відомо, в Європі співіснують принаймні дві такі сім'ї), а в рамках відповідних міжнародних організацій. Так, універсальні виборчі стандарти формулюються насамперед в актах ООН, а також деяких інших організацій (як Міжпарламентський союз). Європейський виборчий доробок сформувала співдружність держав Ради Європи та її дочірніх організацій (насамперед Венеціанської комісії) за участі іншої регіональної організації – ОБСЄ. При цьому відбувається істотний взаємний вплив підходів, характерних для одної правової сім'ї на іншу, що служить збагаченню спільного європейського виборчого доробку.

Принципи виборчого права, будучи основою галузі виборчого права, не є випадковим набором вимог, а утворюють певну упорядковану цілість, яку прийнято називати системою принципів виборчого права. Проте, перш ніж досліджувати склад і конструкцію (внутрішні

взаємозв'язки елементів) цієї системи, необхідно визначитися з тим, чи мова йде про національне виборче право тієї чи іншої держави, чи про певне спільне для різних держав правове явище, що відповідає сучасним уявленням про європейський виборчий доробок.

Існують різні класифікації принципів виборчого права. Найчастіше вчені дотримуються їх розподілу на три групи: принципів виборчого права: суб'єктивні принципи (загальне, рівне, пряме виборче право при таємному голосуванні; базові об'єктивні (нормативно-організаційні) принципи (принципи вільних виборів, обов'язковості виборів, періодичності, альтернативності виборів, справжності і нефальсифікованості виборів); функціональні об'єктивні (нормативно-організаційні) принципи: принцип незалежності виборчих комісій, рівності кандидатів, виборчих об'єднань, гласності виборів, неприпустимості іноземного впливу на виборчий процес, фінансової дисципліни, повноти інформаційного забезпечення. Є і авторські визначення, наприклад, М. Ставнійчук, де а основу взято логіку «їх цільового призначення» (тобто, по суті, предмета регулювання): «1) Принципи, що визначають вибори як пріоритетну форму народовладдя. Це, зокрема, принципи вільних виборів, обов'язкового проведення виборів, періодичного проведення виборів, справедливих виборів, дійсних, чесних виборів, допустимості застосування різних виборчих систем. 2) Принципи участі громадян у виборах. Йдеться про принцип вільного волевиявлення, добровільної участі у виборах, загального виборчого права, прямого виборчого права, рівного виборчого права, таємного голосування, рівності конституційних виборчих прав громадян. 3) Принципи організації виборчого процесу. Аналіз цих принципів показує, що їх можна поділити на властиві всім стадіям виборчого процесу та інституційні, які притаманні окремим виборчим процедурам. До перших можна віднести принципи альтернативності, багатопартійності виборів, відкритості, гласності виборів, організації виборів спеціальними незалежними органами, територіальної організації виборів. До інституційних можна віднести спеціальні принципи фінансування виборів, рівних можливостей для

всіх кандидатів у проведенні передвиборної агітації, свободи агітації, юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства України». Ю. Б. Ключ-ковський виокремлює чотири групи принципів, що чинять вплив на регулювання: I) загальноправовий принцип верховенства права, який включає, серед інших, засадничі вимоги поваги до основних прав і свобод людини і громадянина, а також принципи законності та правової визначеності; II) До групи конституційно-правових принципів представницької демократії відносяться: – принцип суверенітету народу; – принцип поділу влади; – принцип політичного плюралізму; – принцип народного представництва; – принцип прямих виборів; – принцип періодичних виборів. Дві останні позиції прийнято відносити до (галузевих) принципів виборчого права. Проте віднесення їх до конституційно-правових принципів представницької демократії більше відповідає їх природі і змісту; III) групу галузевих принципів виборчого права складають: – принцип загального виборчого права; – принцип рівного виборчого права; – принцип вільних виборів; – принцип чесних виборів; – принцип справжніх (альтернативних) виборів; IV) Кожен з основних інститутів виборчого права має власний набір інституційних принципів; усі їх відносимо до останньої групи принципів, що стосуються виборів. Серед інституційних принципів особливе місце займають принципи інституту голосування як того інституту, який регулює безпосереднє здійснення волевиявлення виборців; сюди відносяться: – принцип таємного голосування; – принцип особистого голосування; – принцип одноразового голосування; – принцип факультативного (добровільного) голосування.

Для належного визначення системи принципів виборчого права та розуміння їх змісту велике значення мають міжнародні виборчі стандарти. Правова природа і роль міжнародних стандартів, їх вплив на регулювання відповідних правовідносин залежать від типу міжнародно-правових актів, якими вони встановлені. Такі стандарти містяться як у міжнародних (багатосторонніх) договорах, так і в актах (резолуціях, рекомендаціях, деклараціях, коментарях) міжнародних

міжурядових організацій, рішеннях (правових позиціях) міжнародних судових установ. Відповідно існують дві категорії правових стандартів – зобов’язальні та рекомендаційні («авторитетні»). Зобов’язальні міжнародно-правові стандарти закріплені багатосторонніми міжнародними договорами і, в силу загальноприйнятих принципів міжнародного права, є обов’язковими для дотримання державами-учасницями відповідного договору. Класичними прикладами міжнародних документів, що містять зобов’язальні для України міжнародно-правові стандарти у сфері виборів, є основні документи, що стосуються прав людини – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН 1966 р. (ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР 19 жовтня 1973 р.) та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи 1950 р. разом із Першим протоколом 1952 р. і низкою інших протоколів (ратифіковані Законом України від 17 липня 1997 р.)

Поряд з міжнародними договорами існує низка міжнародних документів, які містять певні правові стандарти, проте формально не мають зобов’язального характеру, властивого договорам. Це здебільшого акти міжнародних організацій (ООН, Міжпарламентського союзу, Ради Європи, ОБСЄ та ін., а також утвореними ними органами (організаціями), як то Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), Бюро з демократичних інституцій і прав людини (БДПІЛ), Група держав проти корупції (GRECO) і низка інших), які формально з точки зору міжнародного права є рекомендаційними або мають політичний характер. Положення, встановлені такими актами, сьогодні прийнято відносити до так званого «м’якого права». Зазначені акти не підлягають ратифікації (у протилежному випадку вони набувають статусу міжнародних договорів). Прикладами таких може бути: Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами та Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами (ООН, 2005), документи Ради Європи – Кодекс належної практики у виборчих справах (2002), документи Венеціанської комісії Ради Європи –

Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами (2004), документи Конгресу місцевих та регіональних влад в Європі при Раді Європи – Резолюція № 306 (2010) «Спостереження за місцевими та регіональними виборами – стратегія та регламент Конгресу».

Значимий вплив грають документи експертних організацій, таких як: Венеціанська Комісія, Бюро демократичних інститутів та прав людини (Office for Democratic Institutions and Human Rights) при ОБСЄ, Міжнародний інститут демократії і сприяння виборам (The International Institute for Democracy and Electoral Assistance – International IDEA), ENEMO (European Network of Election Monitoring Organizations – Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами), Асоціація організаторів виборів країн Центральної та Східної Європи (ACEEEO – Association of European Election Officials), Міжнародний фонд виборчих систем (International Foundation for Election Systems – IFES). Рекомендації цих організацій будуються на моніторингах виборчих процесів, рекомендаціях щодо їх покращення шляхом впровадження міжнародних критеріїв та принципів реалізації «чесних» та «вільних» виборів, «істинно демократичних виборів».

ТЕМА 3. ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

Практичне заняття

1. Виборчий процес: поняття, основні тлумачення, зміст. Принципи інституту виборчого процесу.
2. Суб'єктний аспект виборчого процесу.
3. Процедурний аспект виборчого процесу.
4. Темпоральний аспект виборчого процесу.
5. Інститут органів адміністрування виборів: правовий статус органів адміністрування виборів, принципи інституту адміністрування виборів.
6. Правопорушення під час виборчого процесу. Кваліфікація правопорушень.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацію лекційного заняття;
- проаналізуйте суб'єктний аспект виборчого процесу: критерії визначення і класифікації суб'єктів виборчого процесу; суб'єкти виборчого процесу; статус інших учасників виборчих правовідносин;
- проаналізуйте процедурний аспект виборчого процесу: виборчі процедури; етап виборчого процесу;
- проаналізуйте темпоральний аспект виборчого процесу: поняття процедурних строків; початок виборчого процесу; обчислення виборчих строків; закінчення виборчого процесу; строки набуття і припинення статусу суб'єкта виборчого процесу;
- проаналізуйте принципи інституту виборчого процесу.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Інститут органів адміністрування виборів: правовий статус органів адміністрування виборів, принципи інституту адміністрування виборів (незалежність, безсторонність, колегіальність, відкритість, законність, професіоналізм).
- Місце виборчих комісій у системі поділу влади.
- Основні способи формування складу органів адміністрування виборів.

- Особливості партійного способу формування складу виборчих комісій.
- Особливості стадій виборчого процесу в країні на вибір (США, Україна, ін.).
- GRECO: історія виникнення, функції, документи, стандарти щодо фінансування політичних партій та виборчих кампаній.
- Голосування поштою та інтернет-голосування: досвід адміністрування виборчих технологій.
- Правопорушення під час виборчого процесу. Кваліфікація прапорущень.
- Практики судів щодо криміналізації покарань у сфері виборчого права.
- Відповідальність службовців за правопорушення у сфері виборчого права.

Методичні рекомендації

Вибори в першу чергу сприймаються як виборчий процес, зокрема, як певний проміжок часу, коли держава і суспільство здійснюють певні системні заходи, спрямовані на вираження волі народу щодо формування складу представницьких органів. Вважається, що виборчий процес є невіддільним елементом демократичного розвитку суспільства і держави. Водночас терміном «виборчий процес» прийнято позначати не лише об'єкт правового регулювання, але й відповідний правовий інститут, тобто систему правових норм, які власне регулюють порядок підготовки і проведення виборів. Цей інститут займає одне з центральних місць серед основних інститутів виборчого права. Поняття «виборчий процес» широко використовується як науковцями, що досліджують виборче право, так і виборчим законодавством України.

За останні десятиліття це поняття практично витіснило значно менш визначений термін «виборча кампанія», який сьогодні не має усталеного змісту. У західній юридичній літературі термін «electoral campaign» позначає передвиборну агітацію. Українські дослідники

зрідка використовують термін «виборча кампанія» у сенсі, ідентичному до поняття виборчого процесу. Проте, іноді цьому терміну надається спеціальний зміст: під виборчою кампанією розуміють «сукупність дій і процедур, що здійснюється... суб'єктами і учасниками виборчого процесу... в період від початку офіційного оголошення виборчого процесу і до вступу на виборні пости і посади обраних осіб». Таке поняття, яке охоплює крім виборчого процесу деякі додаткові процедури (зокрема, набуття повноважень обраними особами), не можна вважати достатньо конструктивним у рамках виборчого права. Але на цей час немає єдиного і чіткого розуміння явища виборчого процесу та понять, пов'язаних із ним. Розуміння «виборчого процесу» лише як правового інституту (тобто системи норм права зі спільним предметом регулювання) недостатнє, оскільки не враховує характерних рис об'єктивно існуючого виборчого процесу як суспільно-політичного явища – предмета регулювання відповідним правовим інститутом. Таким чином, однозначне розуміння цього поняття в усіх його аспектах досі недостатньо розроблене наукою конституційного права (і виборчого права, зокрема).

У рамках діяльнісного підходу до розуміння виборчого процесу як юридичного його розглядають як нормативно врегульоване суспільно-політичне явище, що розвивається в часі, в якому цілеспрямовано і відповідно до визначених процедур діють уповноважені суб'єкти. Але не всі учасники виборчих правовідносин володіють спеціальною, виборчо-процесуальною правосуб'єктністю, яка не може існувати поза межами виборчого процесу. Тому у вивченні виборчого процесу важливу роль відіграє характеристика його суб'єктного аспекту, відмежування суб'єктів виборчого процесу від інших учасників виборчих правовідносин. Виборчий процес як діяльність уповноважених суб'єктів здійснюється в часі. Будучи цілеспрямованою діяльністю, такий процес не триває постійно, а має свої часові межі, свій початок і закінчення. У зв'язку з цим заслуговує на увагу темпоральний аспект виборчого процесу. Важливе значення має і процедурний аспект виборчого процесу. Його аналіз передбачає

розгляд становлення правового інституту виборчого процесу як системи процедурних норм реалізації виборчого процесу, як діяльності суб'єктів виборчого процесу. Процедурний аспект тісно пов'язаний за своїм змістом з двома іншими (суб'єктним та темпоральним), що не дозволяє їх протиставляти, а змушує досліджувати у їх взаємозв'язку.

Наприклад, при здійсненні аналізу суб'єктного аспекту виборчого процесу слід замість класифікації суб'єктів виборчого процесу за різними (часто випадковими) критеріями розглядати конкретних суб'єктів виборчих правовідносин з точки зору основного критерію – володіння ними спеціальною виборчою правосуб'єктністю, що дозволяє виділити серед них категорію суб'єктів виборчого процесу (виборець, кандидат, політична партія, офіційний спостерігач, виборча комісія). Деякі дослідники наділяють виборчо-процесуальною правосуб'єктністю широке коло суб'єктів, які беруть участь у виборчих правовідносинах. Однак таке розширення категорії суб'єктів виборчого процесу є необґрунтованим. Так, до суб'єктів виборчого процесу немає підстав відносити громадян, які не мають права голосу на відповідних виборах і не набули статусу іншого суб'єкта відповідного виборчого процесу; члени виборчих комісія, які, з одного боку, безпосередньо задіяні у виборчому процесі; з іншого, вступають у виборчі правовідносини не самостійно, а лише через колегіальні органи – виборчі комісії, і тому член комісії не володіє власною спеціальною виборчо-процесуальною правосуб'єктністю, а отже, не може вважатися самостійним суб'єктом виборчого процесу; органи публічної влади та їх посадові особи; суди; засоби масової інформації.

Крім визначення специфіки суб'єктного, процедурного, темпорального аспектів виборчого важливим для вивчення цієї теми є з'ясування сутності інституту органів адміністрування виборів через пізнання таких його складових як правовий статус органів адміністрування виборів, принципи інституту адміністрування виборів. Роль органів, які уповноважені здійснювати підготовку та проведення виборів, значна. За висловом Р. Пастора, «характер, компетенція та формування складу органів адміністрування виборів може визначати,

чи вибори будуть джерелом мирних змін, чи причиною серйозної нестабільності». Система органів адміністрування виборів покликана здійснювати дві основні функції: управлінську (організація підготовки і проведення виборів) та контрольно-наглядову (забезпечення дотримання правопорядку при проведенні виборів, зокрема, дотримання основних принципів виборчого права і реалізації суб'єктивних виборчих прав і законних інтересів у виборчому процесі; саме остання функція надає повноваження виборчим комісіям розглядати виборчі спори). Важливо також з'ясування класифікації правопорушень під час виборчого процесу, в тому числі тих, які здійснюються службовими особами органів адміністрування виборчого процесу.

Для більш детального аналізу теми рекомендовано аналіз стадій виборчого процесу: призначення дати виборів, утворення виборчих округів, створення виборчих органів (комісій), реєстрація виборців (складання списку виборців), висування та реєстрація кандидатів, фінансування виборів (стандарти GRECO); передвиборна агітаційна кампанія, голосування (в т. ч. голосування поштою та інтернет-голосування), підрахунок голосів та встановлення підсумків голосування; оприлюднення результатів голосування та проведення за потреби повторного голосування чи повторних виборів; порядок призначення повторних виборів або визнання виборів недійсними. Також бажаним є аналіз правил агітаційних кампаній та фінансування виборчих кампаній; аналіз специфіки виборчого процесу в країнах Європи та в Україні.

ТЕМА 4. ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

Практичне заняття

1. Поняття «виборчої системи». Елементи виборчої системи: формула, розмір округу, бар'єр, структура виборчого бюлетеня.
2. Мажоритарна виборча система та її різновиди. Переваги та недоліки мажоритарної системи.
3. Пропорційна виборча система та її різновиди. Переваги та недоліки пропорційної системи.
4. Змішана («персоналізована пропорційна система» або «пропорційно-мажоритарна») виборча система та її різновиди.
5. Розрахункові моделі та деформації артикуляції політичних інтересів. Явка, абсентеїзм, репрезентативність підсумків голосування.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- проаналізуйте історичні основи формування виборчих систем (в країні за вибором);
- проаналізуйте особливості виборчої системи квотно-преференційного голосування на прикладі системи єдиного перехідного голосу (single transferable vote) у багатомандатних округах;
- проаналізуйте приховані ризики відкритих списків;
- проаналізуйте сутність поняття «сильна / слабка» виборча система згідно з концепцією Дж. Сарторі та М. Шугарта.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Виборча система: спосіб артикуляції політичних інтересів (Габріель Алмонд).
- Історичні витоки мажоритарної виборчої системи.
- Історичні витоки застосування пропорційної виборчої системи.
- Вплив виборчої системи на розвиток партійно-політичної системи.
- Виборча система в країні (на вибір).
- Куріальна виборча система.

Методичні рекомендації

Термін виборча система використовується в широкому та вузькому значенні. В широкому значенні виборча система – це впорядковані суспільні відносини, пов’язані з виборами органів публічної влади, що становлять порядок виборів. У своїй основі ця система регулюється і конституційним правом, і деякими конституційними нормами – корпоративними нормами громадських об’єднань, що беруть участь у виборах (статути та інші документи політичних партій), звичаями та традиціями, нормами політичної моралі, етики. У вузькому значенні виборча система – спосіб розподілення депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців чи інших уповноважених осіб. У порівняльному конституційному праві дається таке тлумачення поняття виборчої системи: це встановлені Конституцією чи законом правила і принципи визначення механізму та результатів голосування.

Виборча система є складовою політичної системи суспільства, що організовує і обслуговує інститут виборів. Особливості виборчої системи здатні потягнути за собою наслідки – від розколу партії до розпаду країни.

Досвід використання різних типів виборчих систем показує, що результати виборів залежать не лише від народного волевиявлення, але і від виборчих правил. Ключовими є питання про підрахунок голосів та розподіл місць, деякі виборчі системи створюють переваги для однієї чи двох найбільших партій, а треті партії втрачають місце, а з часом і політичне значення. Але інші виборчі системи дають малочисельним партіям право на парламентське представництво відповідно до частки отриманих ними голосів. У результаті місця розподіляються між такою кількістю партій, що уряд може мати лише коаліційний характер (так відбувається, наприклад, у Ісландії).

Встановлення певного типу виборчої системи залежить від того, які результати необхідно отримати. Деякі країни використовують пропорційну систему, коли місця розподіляються пропорційно до числа

отриманих голосів. Але коаліційні уряди, які виникають після таких виборів, інколи є нестабільними. Для деяких країн важливіше стабільне правління однієї найбільшої та найвпливовішої партії, навіть якщо вона отримала загалом менше 50 % голосів. Але тоді під загрозою виявляється парламентське представництво не менш важливих меншин. У деяких країнах ці тенденції не простежуються. Наприклад, в Австрії пропорційне представництво тривалий час поєднувалося зі стабільним правлінням однієї партії. В інших країнах не виходило ні того, ні іншого: там застосовується не пропорційна, а мажоритарна система, але немає урядової стабільності. Зрозуміло, найчастіше така нестабільність зовсім не пов'язана з виборчою системою та електоральними правилами. Але інколи такий зв'язок простежується. Буває й так, що чіткого уявлення про те, яка виборча система найкраще підходить для країни, взагалі немає: приймається якась виборча система, якісь правила, але результати їх застосування не такі, як очікувалося. Це якраз той випадок, коли систематичне вивчення виборчих систем та їх наслідків є особливо важливим та корисним. І першим кроком на шляху вивчення виборчих систем є їх типологізація.

Сучасні демократії застосовують різноманітні виборчі системи (сьогодні їх налічується близько 350, враховуючи вибори до представницьких органів усіх рівнів, а не лише вибори до вищих чи центральних законодавчих органів). Якщо абстрагуватися від тонкощів національного виборчого законодавства окремих країн і розглядати виборчі системи як певний принципівий підхід, то всі існуючі у світі системи можна поділити на три великі групи-системи – мажоритарні, пропорційні та змішані.

Порівняно з деякими іншими елементами політичної системи, виборчу систему країни легше всього змінити. Але все ж абсолютної свободи у виборі виборчої системи не існує. Вибір виборчої системи в країні залежить не тільки від абстрактних міркувань щодо справедливості виборів чи доброго правління, а й від політичних умов та традицій цієї країни. Скажімо, виникла нова країна, причому її політична еліта розкололася на велику кількість партій. Отже, для

прийняття закону про вибори необхідна буде підтримка багатьох партій, навіть якщо вони невеликі. Такі партії навряд чи підтримають виборчий закон, що надаватиме перевагу великим партіям за рахунок малих, особливо, якщо цей закон буде обмежувати шанси останніх на виживання. Відтак, для стабілізації політичної ситуації ефективною буде пропорційна система із застосуванням моделі «миттєвий другий тур» або «альтернативне голосування» або «рейтингове преференційне голосування з застосуванням квоти Друпа». Якщо ж, навпаки, в політичному житті країни переважає одна або дві великі партії, то вони не мають жодного стимулу вводити в країні пропорційну систему, яка дозволяла б малочисельним партіям встати на ноги, але в той же час стримувала б силу великих партій. В цьому випадку буде застосована пропорційна система із застосуванням квоти Хейра. Те саме стосується і реформ виборчої системи. Щоб провести виборчу реформу вимагається згода членів парламенту, але депутати отримали мандати у представницькому органі за діючою системою і змінювати правила їм не цікаво, отож виборчі системи досить інертні.

Значна частина країн досі дотримується правил, введених водночас із загальним виборчим правом. Інколи коріння інертності сягають ще глибше. В країні з помітним розшаруванням населення за релігійною ознакою, скажімо, на католиків, протестантів та мусульман, особливо якщо це розшарування відіграє важливу політичну роль, можуть виникнути три відповідним чином орієнтовані партії. В цих умовах найгіршим варіантом було б прийняття виборчої системи, яка б давала переваги найбільшій партії. В такому разі дві релігійні групи були б постійно позбавлені належного представництва. Відтак, соціокультурні основи в політичній системі іноді продовжують культивувати ідею, що демократія – це влада більшості.

Звичайно є і ефективні результати реформування виборчих систем. Серйозне коригування зазнали виборчі системи Франції у 1958 р. та Північній Ірландії в 1973 р. У 1982 р. була здійснена доволі радикальна реформа правил проведення виборів до верхньої палати японського парламенту. З 1960 р. змінилися виборчі системи Австрії та Швеції.

Значні зміни відбулися у виборчих системах посттоталітарних країн. Переважно у них до 1989–1991 рр. застосовувалися мажоритарні виборчі системи. Так, в наступні роки з проведенням демократизації політичної та державної систем мажоритарна виборча система була змінена або на змішану мажоритарно-пропорційну систему (Росія, Литва), або на пропорційну (Польща, Латвія, Україна).

Слід звернути увагу на географічне розмежування країн, де діє пропорційна система, та країн з мажоритарною виборчою системою. Остання досі застосовується переважно в країнах, що перебували чи перебувають під політичним впливом англо-саксонської традиції – США, країнах Британської співдружності та власне у Великобританії. Цієї системи майже немає у країнах континентальної Європи, де скрізь (крім Франції) застосовується пропорційна виборча система та партійні списки, які є чужими для всіх країн Британської співдружності націй за винятком лише Гайани та Шрі-Ланки.

Водночас, альтернативна система багатомандатного уряду як один з типів поліномінальної мажоритарної системи вважається саме англосаксонським феноменом оскільки застосовується переважно в країнах Співдружності. За цією системою обиралися депутати нижніх палат ірландського і тасманського парламентів, верхньої палати австралійського парламенту та депутати парламенту Мальти. Ця система певний час була запроваджена і у Великобританії для проведення виборів на місцевому рівні.

Для спрощення розуміння виборчих систем три загальні сім'ї поділяють на дев'ять найбільш поширених підсімей: I. мажоритарні системи (використовують 114 незалежних держав та напіваавтономних територій з-поміж 211 або 55 % від загальної кількості): 1. голосування за принципом відносної більшості (англ. First Past the Post, FPTP) – застосовують 32 % від загальної кількості (68 з 211 країн), зокрема, США, Індія; 2. представницьке голосування (англ. Block Vote, BV) – 6 % від загальної кількості (13 країн); 3. альтернативне голосування (англ. Alternative Vote, AV) – 2 країни (Австралія, Науру); 4. система

голосування у два тури (англ. Two-Round System, TRS) – 15 % від загальної кількості; 5. голосування за партійний блок (англ. Party Block Vote, PBV); II. напівпропорційні системи (22 країни або 10 % від загальної кількості); 6. паралельні системи (англ. Parallel System, PS) – 9 % від загальної кількості; 7. голосування за змішаною системою (англ. Mixed Member Proportional, MMP) – 3 % від загальної кількості (7 країн); II. пропорційні системи (75 країн або 35 % від загальної кількості); 8. голосування за партійними списками (англ. List PR) – 32 % від загальної кількості, зокрема, Індонезія, більшість країн Західної Європи, Латинської Америки і третини Африки; 9. система єдиного перехідного голосу (англ. Single Transferable Vote, STV) – 2 країни (Ірландія, Мальта).

ТЕМА 5. ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ

Практичне заняття

1. Псефологія як спеціальний розділ політології.
2. Виборчі бар'єри в технології пропорційного розподілу представницьких мандатів (технології підвищеного та «плаваючого» бар'єрів).
3. Виборча формула, виборчий «метр», коефіцієнт або квота та різні методи їх визначення. Правила вторинного розподілу мандатів.
4. Парадокси застосування виборчих систем: парадокс Алабами, парадокс Кондорсе, парадокс «нового штату», «парадокс населення».
5. Технології розподілу представницьких мандатів за умови «відкритих» списків. Технологія розподілу депутатських мандатів усередині списку кандидатів з використанням внутріпартійного та особистого рейтингів. Технології преференційного встановлення результатів виборів.

Завдання для самостійної роботи

– опрацюйте презентацію лекційного заняття;

- проаналізуйте причини формування псефології та вклад Вільяма Френсіса Росс Харді в становлення цього напрямку політологічних досліджень;
- проаналізуйте значення зниження виборчих бар'єрів як засіб позитивної дискримінації;
- проаналізуйте ідеї Бенджаміна Рейлі щодо електоральної інженерії в умовах конфліктного менеджменту в демократіях з розділеним суспільством;
- проаналізуйте формулу пропорційних відносин та спосіб розрахунку природної квоти;
- продумайте відповідь стосовно сутності поняття «штучної квоти» на основі аналізу застосування методів дільників д'Ондта (1882), Сент-Лагю (1910), Імперіалі (1920) та посиленої квоти Імперіалі, Датського методу дільників та Скандинавського методу дільників, а також на основі аналізу методів найбільших дільників Гогенбаха-Бішофа (1888) та Друпа (1868);
- Проаналізуйте правила вторинного розподілу мандатів: правило Гамільтона (1792), правило Джефферсона (1792), правило Адамса (1822), метод Вебстера (1832), метод Хатингтона-Хілла (1941), метод Діна (1832).

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Сучасна академічна псефологія – вклад Ентоні Гріна (Antony Green's Election Blog), Малькольма Х'ю Маккерраса (Маятник Маккерраса), Девіда Батлера і Роберта Маккензі (свінгометр), Чарлі Кука (Cook Political Report, США, 1984-2022), Майкла Галлагера (Індекс Галлагера або Індекс найменших квадратів).
- Мистецтво політичного маніпулювання: ідеї Вільяма Райкера стосовно виборчої інженерії.
- Теорема Балінського-Янга: її значення в розвитку псефології.

Методичні рекомендації

Вивчення здобувачами питань даної теми має розпочинатись зі знайомства з терміном «псефологія», який є розділом політології, що орієнтований на вивчення «кількісного аналізу виборів і голосування».

Походження терміну пов'язано із пропозицією Вільяма Френсіса Росс Харді (досліджував демократичні процеси в Стародавній Греції) запровадити в Оксфордському університеті спеціальну дисципліну «математику для демократії». Ідея була підтримана Р. Б. МакКаллумом – ректором Оксфорду в 1952 р. Сучасна академічна псефологія продовжує свій розвиток завдяки вкладу ряду вчених, зокрема: Малькольма Х'ю Маккерраса (автор концепції «маятник Маккерраса»), Девіда Батлера і Роберта Маккензі (розробники свінгометра), Майкла Галлагера (автор «Індексу Галлагера» або «Індексу найменших квадратів»), а також Ентоні Гріна (Antony Green's Election Blog), Чарлі Кука (Cook Political Report, США, 1984–2022), М. Балінського та Ц. Янга. Важливо підкреслити цінність прогностичної складової виборчої інженерії.

Технології перетворення, трансформації голосів виборців у мандати на перший погляд носять суто математичний (розрахунковий), тобто об'єктивний, нейтральний характер, тому не можуть створювати переваг або перешкод партіям і кандидатам та впливати на результат виборів. Але практика проведення виборів та теоретичне моделювання їх результатів за різними методами свідчать, що це ідеалізоване розуміння далеке від реальності.

Структурно технологія встановлення результатів виборів складається з математичної формули, умов її застосування, які визначають коло суб'єктів, що будуть приймати участь у розподілі представницьких мандатів та послідовних розрахункових дій, які здійснюються в один чи декілька етапів. Безпосередній зміст технології встановлення результатів виборів визначається обраним законодавцем підходом, кожен з яких здійснює певний вплив на політико-правовий результат виборів. Знання закономірностей використання того чи іншого елемента технології встановлення результату виборів, розуміння

наслідків, до яких вони призводять, дає можливість цілеспрямованого конституційно-правового конструювання. Залежно від підходу, що використовується для розрахунку, виокремлюють: розподіл за принципом більшості, пропорції, преференції, консенсусу, а також їх певні поєднання. Саме технологія встановлення результату виборів визначає назви виборчих систем (мажоритарна, пропорційна, преференційна, консенсусна, змішана тощо). Наявність різноманітних підходів до розподілу мандатів дає законодавцю свободу вибору з урахуванням тих інтересів, що є пріоритетними для суспільства та держави на певному етапі розвитку. Головна небезпека, яка криється у такій варіабельності, це суб'єктивістський підхід, задоволення не суспільно значимих, а зумовлених політичною кон'юнктурою потреб.

Виборча інженерія дає можливість виявити та обґрунтувати закономірності застосування того чи іншого елемента технології встановлення результатів виборів з метою отримання бажаного політико-правового результату. Тема використання технологій встановлення результатів виборів недостатньо досліджена у вітчизняній юридичній літературі. У підручниках з зарубіжного порівняльного конституційного та виборчого права матеріал переважно викладено фрагментарно і не завжди коректно щодо певних методів. Це можна пояснити тим, що ця тема потребує незвичного для юридичної літератури викладення суто математичного матеріалу. Крім того, вітчизняна виборча практика упродовж усіх років незалежності використовувала мажоритарний підхід (відносної та абсолютної більшості), а під час застосування пропорційної виборчої системи – лише одну технологію розподілу мандатів (квота Хейра при первинному розподілі та правило найбільших залишків при вторинному), тому теоретичний опис інших методів не був актуальним.

При мажоритарній системі розподіл місць здійснюється за принципом більшості, тобто щоб бути обраним, необхідно отримати відносну, абсолютну чи кваліфіковану більшість від загальної кількості голосів виборців, що прийшли на вибори. Технологія підрахунку голосів при мажоритарному підході є простою і слід лише встановити

кількісну перевагу кандидата в голосах виборців для того, щоб визначити персональний склад виборного органу. Відносна більшість може бути встановлена за наслідками одного туру голосування, а для отримання абсолютної чи кваліфікованої більшості, як правило, одного туру недостатньо.

Мажоритарна система абсолютної більшості більш демократична, оскільки обранець народу отримує підтримку більш ніж половини тих, хто проголосував. Особливе значення це має при встановленні переможця на виборах глави держави або голови місцевого представницького органу, оскільки має бути обрана одна особа, наділена широкими повноваженнями, при реалізації яких вона повинна мати підтримку громадян. Система абсолютної більшості найбільш відповідає цим вимогам, але насправді надмірний оптимізм тут не зовсім обґрунтований, оскільки воля громадян може спотворюватися і цією технологією встановлення результату виборів, як це було доказано в межах парадоксу голосування, відомого як «парадокс Кондорсе» – результат виборів може залежати не від волі виборця, а від порядку голосування, що дає можливість маніпуляції. Тобто за результатами голосування при системі абсолютної більшості не можна бути впевненим, що кандидат, який переміг, є найкращим претендентом.

Пропорційний підхід розподілу представницьких мандатів передбачає декілька вимог. По-перше, це вимога репрезентативності – не тільки більшість, але і меншість має право бути представленою у виборному органі. Тобто групи виборців, що підтримали політичну партію, яка не отримала більшості в масштабі виборчого округу, все одно мають право отримати свого представника, який буде відображати їх потреби та інтереси. По-друге, це вимога пропорційності – кожна політична партія, що висунула список кандидатів, має отримати у представницькому органі таку ж частку місць, яка відповідає частці голосів, поданих за неї на виборах. У математичній формулі це виглядає так: якщо m – число мандатів, отриманих політичною партією, v – кількість отриманих політичною партією голосів виборців, M –

загальна кількість мандатів у виборному органі, V – загальна кількість голосів виборців, поданих на виборах, то має дотримуватися пропорція: $m/M = v/V$.

При пропорційному підході, законодавець зіштовхується з низкою проблем, пов'язаних з практичною реалізацією наведеної пропорції, яка в реальності не дозволяє відразу розподілити всі мандати, залишає невраховані при первинному розподілі голоси виборців, дає дробові залишки і вимагає додаткових розрахунків. Вирішення цих проблем можливо різними шляхами, що породжує варіації пропорційних виборчих формул та технологій розподілу мандатів. Співвідношення кількості поданих голосів до загальної кількості мандатів визначає «вартість» одного мандата, тобто виборчу квоту (або метр, крок, частку). Скільки виборчих квот має певна партія, стільки місць вона і отримує. Виборча квота розрахована як V/M , носить назву «природна квота» або «квота Хейра» (за іменем англійського адвоката Томаса Хейра, який обґрунтував її у 1855 році). Застосування природної виборчої квоти не дає можливості розподілити всі представницькі мандати відразу, при першому розподілі. Щоб досягнути зазначеного, необхідно зменшити розмір виборчої квоти, внаслідок чого вона більше разів «вкладатиметься» у суму голосів кожної партії.

Альтернативою природній квоті на практиці виступають інші варіанти, що розраховуються за такими формулами: формула $V/M+1$, що запропонована у 1888 році професором фізики Е. Гогенбах-Бішофом та отримала назву на його честь; формула $V/(M+1) + 1$, запропонована у 1868 році англійським баристером Г. Друпом (квота Друпа); $V/M+2$ – квота Імперіалі, яку розробив бельгійський клерикальний політичний діяч, принц П'єр Гійом де Франкавілла, маркіз Імперіалі, квота $(v*M)/V$, запропонована німецьким професором математики Х. Ф. Німайєром, яка має такий самий ефект, як і квота Хейра.

Зменшення виборчої квоти приводить до того, що більша кількість представницьких мандатів розподіляється за наслідками першого

розподілу, але майже завжди зберігаються залишки голосів. Тому встановлення кількості отриманих мандатів доводиться здійснювати у два етапи: перший здійснюється на підставі однієї з наведених виборчих квот, а другий – на базі тільки залишкових голосів за допомогою різних правил вторинного розподілу (правило Гамільтона (1792), правило Джефферсона (1792), правило Адамса (1822), метод Вебстера (1832), метод Хатингтона-Хілла (1941), метод Діна (1832)).

Більші претензії до технологій, основою яких є метод квоти, були висловлені у США, де при їх застосуванні подекуди мали місце три парадокси. Парадокси виникають тоді, коли правила розподілу дають неочікувані результати і здається, що вони суперечать здоровому глузду, оскільки ставлять під сумнів тезу про те, що математика може дати лише один правильний варіант вирішення завдання. Мова йде, зокрема, про «парадокс Алабами», «парадокс нового штату» та «парадокс населення».

ТЕМА 6. ЕЛЕКТОРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ ТА КОНСТРУЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРІВ

Практичне заняття

1. Електоральна географія: теоретико-методологічні основи розвитку.
2. Територіальна організація виборів. Вплив територіальної організації виборів на результати голосування.
3. Засади забезпечення об'єктивності та неупередженості методів визначення меж виборчих округів: математичні формули та геометричні розрахунки.
4. Джеррімендерінг в регіонах компактного проживання етнонаціональних меншин: практики та заборони.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацію лекційного заняття;
- проаналізуйте історичні витоки джеррімендерінгу;
- продумайте відповідь стосовно питання про причини та наслідки застосування практики джеррімендерінгу;

– проаналізуйте способи недопущення практик джеррімендерінгу.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Становлення та розвиток електоральної географії (А. Зігфрід, С. Роккан, С. Ліпсет, Р.Дж. Джонсон, П. Тейлор, Дж. Агнью та ін.).
- «Gerry-mander» або Массачусетська технологія.
- Конституційно-правове конструювання виборчої системи з акцентом на мінімізацію втрати голосів виборців в процесі територіальної організації виборів: досвід країн та рекомендації Венеційської Комісії.
- Адміністративно-територіальні вимоги щодо виборчих округів згідно з законодавством (країни на вибір).
- Методологічні засади забезпечення об'єктивності та неупередженості методів визначення меж виборчих округів: математичні формули та геометричні розрахунки (метод «багатокутників мінімальної випуклості» та ін.).
- Територіальна основа виборчих процесів в Україні та в Угорщині: порівняльний аналіз.
- Джеррімендеринг в регіонах компактного проживання етнонаціональних меншин: практики та заборони.

Методичні рекомендації

Суспільство має певну територіальну та соціально-політичну структуру, яка складається не з окремих громадян, а з різних територіальних спільнот з певними електоральними уподобаннями. Особливості утворення виборчих округів з урахуванням територіального розподілу виборців за демографічною, національною, історичною, мовною, релігійною ознакою, виборчої активності та політичних переваг є предметом вивчення особливого наукового напрямку – електоральної географії (або виборчої геометрії).

Електоральна географія – це напрям міждисциплінарних досліджень (політології, політичної географії, урбаністики, геополітики), який вивчає електоральні вподобання населення субнаціональних та національних територіально-політичних систем, електоральну

поведінку населення (виборча активність, політичні вподобання, мінливість політичних позицій) цих систем у зв'язку з виборами до основних представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування. Розробником електоральної географії вважається німецький дослідник А. Зігфрід, автор праці «Регіональна стійкість політичних симпатій на прикладі Вандеї та Бретані (Франція 1870-х – 1910-х): «Граніт обирає правих, вапняк голосує за лівих». В подальшому, географічні електоральні «повторюваності» постали об'єктом в працях С. Роккана, С. Ліпсета, Р. Дж. Джонсона, П. Тейлора. В Україні ці географічні електоральні «повторюваності» досліджені в працях Є. Хана, К. Черкашина, М. Гуйтора, С. Білоусова та інших з метою прогнозування електоральної поведінки виборців та електорально-географічного районування, моделювання електорального простору на основі даних про подібність (відмінність) територіального розподілу підтримки кандидата, партії. Закономірності, які виявляються електоральною географією, можуть використовуватися як з соціально корисними, так і соціально шкідливими цілями, залежно від суб'єктивних чи об'єктивних орієнтацій органу, що здійснює «нарізку» виборчих округів.

Територіальна організація – розподіл державної території на виборчі округи та визначення кількості мандатів в окрузі – є істотною характеристикою виборів. Однак територіальна організація виборів – це не суто технічне питання, яке зводиться до оптимізації організаційних ресурсів з проведення голосування та підрахунку голосів. Встановлення меж та розміру виборчого округу, по-перше, є способом забезпечення рівності виборчих прав громадян, а по-друге, має потенції визначати переможців та тих, хто програв. Тому процес поділу території держави на виборчі територіальні одиниці характеризується як політичний. Утворення виборчих округів перетворюється на складне завдання, від розв'язання якого залежать результати виборів і політична ситуація в країні.

Практика, за допомогою якої робляться спроби отримати політичні переваги та максимізувати представництво у виборному органі тієї чи

іншої політичної партії або кандидата завдяки маніпуляціям при утворенні виборчих округів, історично отримала назву «джеррімендерінг». Вперше термін «Gerry-mander» було використано в 1812 р. у графстві Ессекс, штат Массачусетс на підставі наказу губернатора Елбріджа Джеррі про переформування виборчих округів. Щоб забезпечити перемогу своєї партії на місцевих виборах, губернатор об'єднав в один виборчий округ адміністративні райони звивистою смугою, яка огортала північ штату. Губернатор добився того, що на виборах до Сенату його Демократично-республіканська партія отримала двадцять дев'ять місць з сорока, а партія федералістів лише одинадцять. Результат був досягнутий, незважаючи на те, що федералісти отримали більшість голосів виборців. Нові межі були встановлені всупереч всім природним та традиційним способам розподілу і призвели до утворення виборчого округу дивної конфігурації. За формою виборчий округ походив на саламандру, що у поєднанні з прізвищем губернатора породило термін «джеррімендерінг», який став використовуватися не тільки щодо описаного випадку, а також і в інших подібних ситуаціях. Технологія, яка була винайдена в Массачусетсі, виявилася ефективною і формально невразливою за тих часів оскільки процедура територіального розподілу в ході виборів не була прописана законодавством штату. Джеррімендерінг як маніпуляційна виборча географія використовується для досягнення заданих політико-правових результатів на виборах на користь певної політичної сили. Він здійснюється шляхом збільшення впливу виборців-прихильників однієї політичної сили та зведення до мінімуму впливу голосів виборців опонентів за рахунок суб'єктивістсько-зумовленої зміни меж виборчих округів.

Способами протидії джеррімендерінгу, як технології «packing and cracking» або «ущільнення та розколювання», є конституційно-правове конструювання виборчої системи з акцентом на мінімізацію втрати голосів виборців (тобто використання пропорційних та напівпропорційних систем); при використанні пропорційної та напівпропорційної системи – збільшення кількості переможців у кожному конкретному виборчому окрузі дозволить скоротити кількість

втрачених голосів, це може бути досягнуто як шляхом об'єднання окремих виборчих округів, так і внаслідок збільшення загальної кількості членів виборного органу. Найбільш дієвим є об'єднання всіх виборчих округів в єдиний загальнодержавний округ.

Для вивчення цієї теми слід звернути увагу на рекомендації Європейської Комісії «За демократію через право» щодо дотримання кількісного критерію територіальної організації виборів для забезпечення принципу рівності у виборчому процесі та гарантування однакового політичного впливу голосів виборців на результат виборів: в одномандатних округах прийнятним є відхилення від середнього до 15 %, принаймні якщо розмежування округів враховує адміністративні та географічні межі. Проте, якщо можливо, відхилення від середнього не повинно перевищувати 10 %. Інший спосіб перешкодити проявам джеррімендерінгу полягає у тому, щоб визначити чіткі та однозначні географічні та адміністративно-територіальні вимоги, яким мають відповідати всі виборчі округи – вимоги безперервності, суміжності території, компактності, приблизної рівновіддаленості центрів округів від їхніх меж. Індикатором порушень є анклавні або округи зі звивистими межами. Вимогою методологічного критерію територіальної організації виборів є об'єктивність та неупередженість методів визначення меж виборчих округів та кількості представницьких мандатів, що забезпечується їх ґрунтуванням на математичних формулах чи геометричних розрахунках (метод «багатокутників мінімальної випуклості»; алгоритм розподілу за методиками Center for Range Voting (США). Ряд країн встановили особливі правила територіальної організації для протидії джеррімендерінгу.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

ТЕМА 7. ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ

Практичне заняття

1. Сучасне нормативно-правове забезпечення виборів депутатів парламенту. Активне та пасивне виборче право при виборах парламенту.
2. Виборча інженерія при виборах в український парламент. Сучасна територіальна організація виборів депутатів. Виборчі комісії з виборів народних депутатів України.
3. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки і проведення виборів народних депутатів України. Виборчі фонди партій, кандидатів у народні депутати України. Висування і реєстрація кандидатів у народні депутати України.
4. Особливості інформаційного забезпечення виборів народних депутатів України. Гарантії діяльності партій, кандидатів у народні депутати України, офіційних спостерігачів.
5. Проведення голосування, визначення результатів виборів народних депутатів України.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте історію розвитку виборчих та партійно-політичних систем в Україні (парламентські вибори);
- проаналізуйте особливості електоральної географії в Україні.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Технологічні основи виборів в парламент (країни на вибір): досвід для України.
- Європейський парламент: історія формування, виборчі правила, технології.
- Партійні та електоральні системи країн Вишеградської четвірки.
- Дорожня карта (2016) щодо підвищення інституційної спроможності ВРУ, підготовлена Місією Європарламенту з питань зміни виборчих

технологій (Розподіл місць за методом д'Онדה (d'Hondt)) для посилення міжпартійного діалогу у ВРУ).

Методичні рекомендації

Напередодні й після здобуття державної незалежності України демократизація виборчого процесу виявилася передусім у змінах щодо практики проведення виборів до органів влади. У 1990 р. відбулися вибори до всіх представницьких органів у державі, які вперше проводилися на засадах альтернативності, тобто за право бути обраним змагалося кілька претендентів (а не лише один, як перед цим) і виборці могли вибирати серед них. Набуттю вітчизняного електорального досвіду сприяли проведені у березні – квітні 1994 р. вибори до Верховної Ради України. Під час цих виборів запроваджувалося висування кандидатів від груп виборців та від політичних партій, реально змагалися за депутатські мандати наявні в Україні політичні партії, визначалася можливість спостереження й контролю за дотриманням виборчого законодавства й окремих процедур, використанням коштів, створювалися умови для здійснення передвиборчої агітації різних політичних сил через засоби масової інформації. На 450 парламентських місць тоді претендували понад 5000 кандидатів. 450 кандидатів обиралися за мажоритарною системою – кожен з кандидатів мав набрати понад 50 % голосів виборців з числа тих, хто взяли участь у голосуванні, за умови: у голосуванні візьмуть участь не менше 50 % виборців, внесених у списки. В разі, якщо жоден кандидат не набирає понад 50 % у першому турі, два кандидати з найвищим результатом проходять у другий тур. Вимога набрати понад 50 % голосів залишалась і для другого туру, так що завдяки можливості голосувати проти обох нерідко бувало, що і другий тур не визначав переможця, причому в цьому випадку доводилося проводити в окрузі повторні вибори, починаючи кампанію спочатку. Те ж саме траплялось і в разі, коли в голосуванні брало участь менше 50 % виборців. Для виборів 1994 року було характерно, що значна кількість округів залишилася не представленими в парламенті до самого закінчення його повноважень.

Вибори до Верховної Ради України, що відбулися у березні 1994 р., проходили за новим законом, прийнятим на восьмій сесії Верховної Ради України дванадцятого скликання 18 листопада 1993 р. На території України згідно з цим законом нараховувалось 450 виборчих округів, у кожному з яких обирався один депутат. Чинність виборів у кожному окремому окрузі визначалася за подвійною схемою. Вибори вважалися не дійсними, якщо: а) у них не взяла участі абсолютна більшість виборців округу; б) за одного з кандидатів не проголосувала абсолютна більшість виборців, що взяли участь у голосуванні.

24 вересня 1997 р. після тривалих і напружених парламентських дебатів вступив у дію новий Закон України «Про вибори народних депутатів України». Цим законом в Україні, зокрема, запроваджувалася змішана, мажоритарно-пропорційна виборча система. З 450 депутатів парламенту 225 обирались у одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 – за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій та виборчих блоків у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва.

Згідно з Законом України «Про вибори народних депутатів України» 2004 року, вибори депутатів здійснювалися на засадах пропорційної системи з обранням депутатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій.

Законом «Про вибори народних депутатів України» 2011 року знову запроваджувалася змішана, мажоритарно-пропорційна виборча система. Зокрема, парламент діючого ХІХ скликання, був обраний 2019 року змішаною виборчою системою з 5 %-м прохідним бар'єром: 225 депутатів були обрані в загальнодержавному багатомандатному окрузі за виборчими списками від політичних партій, а інші 199 – за мажоритарною системою в одномандатних округах (ще 26 округів розташовані на окупованих територіях). На дільницях учасникам голосування видавали по два бюлетеня: один зі списком партій, другий

– з кандидатами від округу, де зареєстрований виборець. Всього було зареєстровано 5966 кандидатів, зокрема, 2746 – від партій та 3220 мажоритарників.

Втім, в 2020 р. вступив в силу «Виборчий кодекс України», за яким нові вибори до парламенту України мають відбутися на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати (далі – загальнодержавний виборчий список, регіональні виборчі списки) від партій. Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають партії, на підтримку регіональних виборчих списків кандидатів у депутати від яких у межах загальнодержавного округу подано 5 і більше відсотків загальної кількості голосів виборців, які підтримали регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від усіх партій у межах загальнодержавного округу. Відповідно, для детального аналізу виборчого процесу рекомендовано опрацювання засад «Виборчого кодексу України».

Важливо також звернути увагу на те, що з метою досягнення ефективності парламентської реформи в 2016 р. Місією Європарламенту була підготовлена Дорожня карта (2016) щодо підвищення інституційної спроможності ВРУ, яка містила рекомендацію впровадження розподілу місць в комітетах та інших структурах парламенту за методом д'Онדה (d'Hondt)) для посилення міжпартійного діалогу в ВРУ. Зазначалося, що метод д'Онדה, використовується для розподілу місць у парламентах 17-ти держав-учасниць ЄС на основі системи дільників. У Європейському парламенті метод д'Онדה використовується як формула для розподілу фіксованої кількості посад серед політичних груп. Система д'Онדה ґрунтується на використанні методу обчислення «найвищого середнього значення», згідно з яким загальна кількість голосів, одержаних кожною партією (або кількість обраних членів кожною партією), ділиться на один, два, три і т. д. до максимального числа, що відповідає кількості посад, які

підлягають розподілу. Одержані частки розподіляються за розміром у порядку, що визначає право на наявні посади. Зазвичай обчислення здійснюється не тільки для визначення кількості посад, на які має право партія, але й для визначення їх порядкового номера. Ця система забезпечує можливість пропорційно розподілити всі посади таким чином, щоб кожна група одержала (незалежно від того, є вона коаліційною чи опозиційною) кількість посад пропорційно до свого розміру. У ЄП ця система застосовується до всіх комітетів, делегацій і спільних парламентських комітетів. Її використання поширюється на Голову комітету/делегації, першого, другого і третього заступників Голови та інших високопосадовців. Усі ці посади враховуються під час обчислення, що є за своєю сутністю політичним розрахунком, спрямованим на забезпечення політичного балансу.

ТЕМА 8. МІСЦЕВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИБОРИ

Практичне заняття

1. Місцеві вибори в Україні. Нормативно-правове забезпечення. Активне та пасивне виборче право на місцевих виборах.
2. Територіальна організація місцевих виборів. Виборчі комісії з місцевих виборів.
3. Вибори депутатів місцевих рад. Вибори голів місцевих рад. Вибори старост у системі місцевого самоврядування.
4. Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів. Виборчі фонди організацій партій, кандидатів.
5. Висування та реєстрація кандидатів на місцевих виборах.
6. Гарантії діяльності суб'єктів виборчого процесу, офіційних спостерігачів на місцевих виборах.
7. Проведення голосування, визначення результатів місцевих виборів.

Завдання для самостійної роботи

- простежити еволюцію виборчого законодавства в Україні в питанні формування місцевих органів представницької влади;

- проаналізувати виборчу інженерію місцевих виборів в Україні;
- проаналізувати особливості виборів голів територіальних громад всіх рівнів;
- проаналізувати особливості виборчої системи при виборах голів територіальних громад обласних та районних рад;
- проаналізувати особливості виборчої системи при формуванні місцевих рад базових громад.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Заміщення депутатів, позачергові, повторні, проміжні, додаткові та перші місцеві вибори.
- Особливості інформаційного забезпечення місцевих виборів.
- Територіальна організація місцевих виборів. Виборчі комісії з місцевих виборів.
- Прохідні бар'єри та квоти для етнонаціональних меншин на місцевих та регіональних виборах: досвід країн Європи.
- Механізми забезпечення позитивної дискримінації та гарантій представництва етнонаціональних меншин в країнах Європи.
- Моніторинги Ради Європи щодо виконання рекомендацій в країнах Європи у сфері розвитку місцевої та регіональної демократії шляхом забезпечення справедливого та ефективного представництва.
- Місцеві та регіональні вибори в країнах Європейського Союзу.
- Досвід забезпечення виборчих прав етно-національних меншин.
- Ефективні практики консоціативних демократій щодо організації локального, регіонального, загальнонаціонального представництва етно-національних меншин.

Методичні рекомендації

Вивчення здобувачами питань даної теми має розпочинатись з аналізу історичних основ формування представницьких органів місцевого самоврядування на виборній основі. Слід зазначити, що 1990 року відбулися вибори до всіх представницьких органів у державі, які вперше проводилися на засадах альтернативності, тобто за право бути обраним змагалось кілька претендентів (а не лише один, як перед цим)

і виборці могли вибирати серед них. Чергові місцеві вибори відбувалися в Україні: 4 березня 1990 р., 26 червня 1994 р., 29 березня 1998 р., 31 березня 2002 р., 26 березня 2006 р., 31 жовтня 2010 р., 25 жовтня 2015 р., 25 жовтня 2020 р., а також проводили велику кількість позачергових виборів.

Відповідно до «Виборчого кодексу України» 2020 р. вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідної територіальної громади. У кожному такому окрузі може бути обрано не менше 2-х і не більше 4-х депутатів. Вибори депутатів Верховної Ради АРК, обласних, районних, районних у містах рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно АРК, області, району, міста, району в місті, села, селища згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської, сільської, селищної територіальної громади.

Вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 75 тисяч осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному сільському, селищному, міському виборчому окрузі, що збігається відповідно з територією села, селища, міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією сільської, селищної, міської територіальної громади. Вибори міського (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше осіб) голови проводяться за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному міському виборчому окрузі, що збігається з територією міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської територіальної громади.

Додаткові вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія територіальної громади, що приєдналася до іншої сільської, селищної територіальної громади.

Особливості територіальної організації місцевих виборів, порядок утворення виборчих комісій з місцевих виборів, особливості фінансового і матеріально-технічного забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів, порядок створення виборчих фондів організацій партій та кандидатів, порядок висування та реєстрації кандидатів на місцевих виборах особливості інформаційного забезпечення місцевих виборів, гарантії діяльності суб'єктів виборчого процесу, офіційних спостерігачів на місцевих виборах, проведення голосування, визначення результатів місцевих виборів, а також питання заміщення депутатів (позачергові, повторні, проміжні, додаткові) місцеві вибори – є об'єктом регламентації Виборчого кодексу, рекомендованого для ознайомлення.

Для детального вивчення теми рекомендовано ознайомитися з експертними оцінками щодо прийнятності норм «Виборчого кодексу», зокрема, Асоціація міст України, Опора, Лабораторія законодавчих ініціатив тощо. Сенс буде мати опрацювання додаткової літератури щодо ознайомлення з особливостями місцевих та регіональних виборів в інших країнах, зокрема, в країнах ЄС стосовно аналізу їхнього досвіду із забезпечення виборчих прав етно-національних меншин, ефективних практик впровадження консоціативних демократій шляхом трансформації виборчого законодавства та організації локального, регіонального, загальнонаціонального представництва етно-національних меншин.

ТЕМА 9. ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ

Практичне заняття

- 1.**Вибори Президента в Україні: історичні етапи, виборчі норми, конфліктні ситуації.
- 2.**Нормативно-правові основи сучасних виборів Президента України.
- 3.**Територіальна організація виборів Президента України. Виборчі комісії з виборів Президента України.
- 4.**Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України. Виборчі фонди кандидатів на пост Президента України.
- 5.**Висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України. Особливості інформаційного забезпечення виборів Президента України та передвиборної агітації.
- 6.**Гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України та офіційних спостерігачів.
- 7.**Проведення голосування, визначення результатів виборів Президента України. Повторні та позачергові вибори Президента України.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізувати виборчу інженерію при виборах Президента України;
- проаналізувати особливості електоральної географії на виборах президентів України, США (країн на вибір);
- проаналізувати специфіку порушень під час виборчого циклу 2004 року на виборах Президента України.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Президентські вибори в історії: США (1789), Франція (1848), Німеччина (1919).
- Сучасні стандарти президентських виборів.
- Особливості виборів президента в країнах світу (США, Швейцарії, Боснії та Герцеговини, Лівані, Ірані);
- Виборчі системи при виборах президентів в країнах ЄС (іншого регіону за вибором).

– Антипрезидентські кампанії в Україні: електоральні зсуви та політичні конфлікти.

Методичні рекомендації

Для детального вивчення теми рекомендовано ознайомитися з особливостями виборчих систем, які застосовувалися при перших президентських виборах в історії: в США (1789), Франції (1848), Німеччині (1919), а також сучасних виборчих систем, які використовуються при обранні президентів в країнах з різним типом форми правління: парламентських, президентських, змішаних республіках. Корисним був би аналіз непрямих форм виборів президентів (зокрема, в США), а також аналіз специфіки виборів президента в країнах світу (зокрема, в Швейцарії, Боснії та Герцеговині, Лівані, Ірані).

Особливе значення може мати аналіз процедур обрання президента парламентом. Така практика широко представлена в конституційній практиці держав попри те, що прямі вибори президента дедалі більше застосовуються для обрання глав держав. Так, нещодавно було запроваджено прямі вибори президентів у таких парламентських республіках як Словаччина й Фінляндія, а також в Туреччині (з 2007 р). Однак, обрання президента в парламенті все ще лишається досить поширеним явищем конституційної практики в Європі. З країн, що вже є членами ЄС лише у 8 президент обирається в парламенті. Це такі держави: Греція, Естонія, Латвія, Угорщина, Чехія, Мальта, а також Німеччина й Італія. У Греції однопалатний парламент, що складається з 300 депутатів, обирає президента простою більшістю на 5 років. Президент призначає прем'єр-міністра, а також затверджує кандидатури членів уряду за поданням прем'єр-міністра. В Естонії однопалатний парламент, що складається зі 101 депутата (обираються на 4 роки), обирає президента терміном на 5 років. Якщо президента не обрано двома третинами голосів після трьох раундів голосування в парламенті, тоді скликаються виборчі збори, що складаються з членів парламенту та керівників місцевих органів влади. Виборчі збори обирають президента з двох кандидатів, які набрали найбільшу

кількість голосів під час виборів у парламенті. Прем'єр-міністр призначається президентом і затверджується парламентом. У Латвії парламент, що складається зі 100 депутатів (обираються на 4-річний термін), обирає президента простою більшістю голосів на 4 роки. Президент призначає прем'єр-міністра, а прем'єр-міністр, у свою чергу, призначає Раду Міністрів за погодженням з парламентом. В Угорщині однопалатний парламент, що складається з 386 депутатів (обираються на 4 роки), обирає президента на 5-ти річний термін. Щоб бути обраним, президент має отримати дві третини голосів від конституційного складу парламенту в перших двох раундах голосування в парламенті, або просту більшість голосів у третьому раунді голосування. Парламент за рекомендацією президента затверджує прем'єр-міністра та склад уряду. У Чехії двопалатний парламент (у складі Сенату – 81 депутат, повноваження 6 років; Палати депутатів – 200 депутатів, повноваження 4 роки) голосуванням обох палат обирає простою більшістю президента на 5 років. Прем'єр-міністр призначається президентом, склад уряду – прем'єр-міністром. На Мальті однопалатний парламент, що складається з 65 депутатів (обираються на 5 років), обирає простою більшістю президента на 5 років. Глава держави призначає лідера партії більшості або коаліції більшості на посаду прем'єр-міністра, склад уряду призначається президентом за поданням прем'єр-міністра. У Німеччині Федеральна Конвенція, яка складається з депутатів нижньої палати парламенту – Бундестагу (603 депутати, термін обрання – 4 роки) та рівної кількості делегатів від кожної землі, обраних земельними парламентами, обирає президента простою більшістю терміном на 5 років. Федеральний канцлер (прем'єр-міністр) обирається Бундестагом на 4 роки. Члени уряду призначаються президентом за рекомендацією канцлера. В Італії президент обирається виборчою колегією, що складається з депутатів обох палат парламенту (Сенат – 315 депутатів, термін дії 5 років; Палата депутатів – 630 місць, термін дії 5 років) та 58 представників регіональних представницьких органів. Глава держави призначається простою більшістю членів виборчої колегії терміном на 7 років.

Президент вносить пропозиції парламенту щодо затвердження прем'єр-міністра, а також погоджує кандидатури членів уряду, запропоновані до затвердження прем'єр-міністром.

У 1991 р. в політичній системі України був запроваджений інститут президентства України, і 1 грудня відбулися перші в новітній історії нашого суспільства прямі й всенародні президентські вибори, на яких переміг Л. Кравчук, здобувши 62 % голосів від числа тих, хто взяв участь у виборах. В подальшому вибори президента відбувалися в 1994 р., 1999 р., 2004 р., 2010 р., 2010 р., 2014 р., 2019 р. При цьому кожного разу кількість кандидатів на пост Президента України зростала: з 6 осіб в 1991 році до 39 осіб в 2019 році, в той же час явки виборців поступово знижувалася, наприклад, в першому турі: з 84,16 % в 1991 р., до 62,88 % в 2019 р.

Вибори Президента України регламентуються «Виборчим кодексом» 2020 року. Відповідно до ст. 74 Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за мажоритарною системою абсолютної більшості.

Слід вказати, що детальний аналіз територіальної організації виборів, фінансового і матеріально-технічного забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України, питання формування виборчих фондів кандидатів на пост Президента України, а також питання висування та реєстрації кандидатів, інформаційного забезпечення виборів та передвиборної агітації, гарантій діяльності кандидатів на пост президента та офіційних спостерігачів, питання проведення голосування, визначення результатів виборів – є об'єктом регламентації Виборчого кодексу, рекомендованого для ознайомлення.

ТЕМА 10. ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА. ПЕРЕДВИБОРНА АГІТАЦІЯ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Практичне заняття

1. Поняття електоральна поведінка. Історія досліджень електоральної поведінки.

2. Типи електоральної поведінки. Девіантне електоральне поведіння.
3. Передвиборна агітація: дозволи та заборони. Проблеми правового регулювання передвиборчої агітації в Україні. Прихована агітація та пропаганда.
4. Громадянська етика та виборчий процес.
5. Адміністративна та кримінальна відповідальність учасників виборчих процесів. Врегулювання виборчих спорів.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте наслідки різних моделей поведінки виборців;
- проаналізуйте історію та розвиток підходів дослідження електоральної поведінки громадян;
- опрацюйте значення англійських сленгових виразів, що вживаються в Україні, під час виборчих кампаній (див.: Нестерович В. Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів).

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Політичні трансформації та засоби соціально-політичної адаптації (ретритизм, конформізм, інновація, ритуалізм, мятеж).
- Абсентеїзм та ригоризм в електоральній поведінці.
- Громадянська етика та етичні аспекти регулювання виборчих кампаній.
- Прихована агітація та пропаганда.
- Exit Poll та Entrance Poll як виборчі технології (вклад Уоррена Мітофські, Warren Mitofsky, 1967).
- Кандидати: клони, аутсайдери, важковаговики, двійники, технічні (Stalking Horse).
- Технології фальсифікації результатів виборів: «карусель».
- Технологія підкupu під час виборчої кампанії: «ялинка».
- Технології «МАГів»: Мобільних агітаційних груп.
- Телевізійний прийом «Обрамлення кандидата».
- Технології «Vote Splitting» (Розсіювання): технічні кандидати, виборче клонування.
- Порушення з боку виборця.

- Порушення з боку кандидата (кандидатів).
- Порушення з боку спостерігачів чи організаторів виборчого процесу.
- Тактичне голосування або «Bullet voting» (Vote pairing)
- Виборча кампанія: англомовні сленгові вирази.

Методичні рекомендації

Успішність виборчої кампанії та демократичних реформувань цілого суспільства значною мірою залежить від виборців, від їхньої політичної культури. Результат виборів залежить не лише від достоїнств претендентів на обрання, а ще й від виборців, їхнього бажання скористатися своїм виборчим правом.

Сучасною демократичною нормою є визнання загального виборчого права громадян. Це результат боротьби за політичні права. З другої половини ХХ ст. спостерігається зворотнє явище – відмова частини населення від використання свого права на участь у формуванні органів державної влади. Байдуже ставлення до виборів, взагалі до участі в суспільно-політичному житті, називають абсентеїзмом. Перші згадки про абсентеїзм відомі з III ст. до н. е. Саме тоді значна кількість римських громадян, які, на відміну від афінян, не отримували ніякої винагороди за участь у політичних подіях і могли розраховувати тільки на власні сили, віддавали перевагу тому, щоб забезпечувати своє існування власною працею, і не могли дозволити собі часті та тривалі участі у зібраннях, окрім того, коли йшлося безпосередньо про їхні інтереси.

Нині в багатьох країнах вважається нормальним, коли до виборчих скриньок приходять від третини до половини виборців, а у політичному житті бере участь ледве чи не десята частина населення. Абсентеїзм може бути пов'язаний з нерозвиненою політичною свідомістю людей, коли їхні інтереси обмежуються лише добуттям хліба насущного. Причиною абсентеїзму може бути й протест проти недемократичного виборчого законодавства, проти недоліків виборчої системи або й існуючої форми правління взагалі. Абсентеїзм може бути й відображенням прагнення людей відсторонитися від політики, в якій

вони вбачають марнославне та амбіційне змагання групових, егоїстичних інтересів. Тенденцією останнього часу стало поширення у країнах західної демократії рекомендацій, порад, методик і технологій залучення та «згуртування», які необхідні для забезпечення легітимності правління. Г. Алмонд і С. Верба, досліджуючи питання типології політичної культури, визначили такий тип як громадянська культура, основною суттю якої назвали баланс між політичною активністю і пасивністю громадян. Вищим з них визнається авторами цієї типології «громадянська культура», в якій переважає активістська політична культура із збереженням елементів патріархальної та підданської. Для «громадянської культури» є характерним баланс між владою і відповідальністю правлячої еліти, також і між політичною активністю і пасивністю громадян. «Від громадянина, – зазначають Г. Алмонд та С. Верба, – потрібні прагнення, які суперечать один одному: він повинен бути активним, проте разом з тим і пасивним, включеним до політичного процесу, але не надмірно; впливовим і разом з тим і поважно ставитися до влади. Для того, щоб правляча еліта виконувала свої обов'язки і була відповідальною перед суспільством, громадяни повинні контролювати її, зокрема за допомогою регулярних виборів у представницькі органи, але при цьому громадяни не повинні посягати на їх владні функції, які потребують професійного рівня підготовки. Громадяни можуть «тиснути» на уряд, проте цей тиск не повинен викликати дестабілізацію системи».

Критерії або показники, за якими можна визначити особливості електоральної культури, характеризуються: ступенем розуміння і усвідомлення громадянами норм виборчого права, їх місця в системі базових цінностей; ступенем розуміння електоральних прав; знанням функцій основних учасників виборчого процесу і організаторів виборів; оцінкою законів про вибори, діючої виборчої системи і наявністю пропозицій щодо їх вдосконалення; оцінкою роботи виборчих комісій; наявністю груп виборців, які залучені до виборчих кампаній і формами їх діяльності або їх відсутністю і через які причини;

основними мотивами голосування виборців; готовністю еліти і пересічних громадян прийняти політичну поразку і погодитися на компроміс з партіями і лідерами-переможцями. Класифікації моделей поведінки виборців представлені в працях Дж. Сарторі, Р. Мертона, Р. Парка, М. Гордона, С. Каслза, Дж. Беррі. Слід звернути увагу, що більшість авторів визнають, що електоральна поведінка є результатом пристосування, адаптації – процесу та результату взаємодії в конкретному середовищі. Формами адаптації виступають конформність, інновація, ретризм (ескейпізм), бунт та ритуалізм. Ряд з цих форм розглядається як девіантне електоральне поведіння.

Для більш детального ознайомлення з темою рекомендовано аналіз особливостей електоральної поведінки під час передвиборної агітації, що передбачатиме аналіз дозволів та заборон, які регламентовані у виборчому законодавстві. Значим буде аналіз різниці між поняттями «прихована агітація» та «пропаганда», а також аналіз адміністративної та кримінальної відповідальності учасників виборчих процесів, способів врегулювання виборчих спорів.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Виборчі процедури представницької демократії в Стародавніх Греції та Римі.
2. Елементи виборності органів врядування в суспільствах Середньовіччя та Нового часу. Станове представництво та парламенти в країнах Європи.
3. Становлення та розвиток виборчого права.
4. Виборче право в сучасній конституційно-правовій доктрині: джерела, принципи, цензи.
5. Інститут виборів в системі інститутів прямої та представницької демократії.
6. Нормативно-правове закріплення функціонування інституту виборів: національні гарантії реалізації виборчого права, стандартизація інституту виборів як універсального засобу легітимації влади в сучасному світі.
7. Стандарти ООН в сфері реалізації виборчого права.
8. Стандарти Ради Європи та ЄС в сфері забезпечення демократичних виборів.
9. Роль та права міжнародних спостерігачів.
10. Виборчий процес. Особливості виборчого процесу в Україні.
11. Фінансування виборів: міжнародні стандарти та національні особливості.
12. Визначення результатів. Поняття повторних та недійсних виборів.
13. Поняття «виборчої системи»: тлумачення та склад.
14. Мажоритарна виборча система: різновиди; переваги та недоліки.
15. Пропорційна виборча система: різновиди; переваги та недоліки.
16. Змішана виборча система та її різновиди. Принципи побудови та функціонування.
17. Виборчі бар'єри та позитивна дискримінація. Технології підвищеного та плаваючого.
18. Виборча формула. Виборчий метр, коефіцієнт або квота та методи їх визначення.

19. Технології розподілу представницьких мандатів за умови «відкритих» списків.
20. Технологія розподілу депутатських мандатів усередині списку кандидатів з використанням внутріпартійного та особистого рейтингів.
21. Технології преференційного встановлення результатів виборів.
22. Правила вторинного розподілу мандатів: правило Гамільтона, правило Джефферсона, правило Адамса, метод Вебстера, метод Гатінгтона-Гілла, метод Діна.
23. Порівняльний аналіз розрахунків квоти: методи Хейра-Німейєра та метод Друпа.
24. Порівняльний аналіз розрахунків квоти: методи д'Ондрта та Сент-Лагю
25. Порівняльний аналіз розрахунків квоти: методи Гогенбаха-Бішофа, Імперіалі, посиленої квоти Імперіалі, Датський метод дільників.
26. Парадокси застосування виборчих систем: парадокс Алабами, парадокс Кондорсе, парадокс «нового штату», «парадокс населення».
27. Псефологія – спеціальний розділ політології.
28. Електоральна географія: теоретико-методологічні основи та сучасний розвиток.
29. Територіальна організація виборів та технології джерімендеррингу.
30. Парламентські вибори в Україні: розвиток виборчих та партійно-політичних систем.
31. Сучасне нормативно-правове забезпечення виборів депутатів парламенту. Активне та пасивне виборче право при виборах парламенту.
32. Виборча інженерія при виборах в український парламент. Особливості електоральної географії. Сучасна територіальна організація виборів депутатів. Виборчі комісії з виборів народних депутатів України.

33. Фінансове, матеріально-технічне забезпечення проведення виборів народних депутатів України. Виборчі фонди партій, кандидатів у народні депутати України.
34. Висування і реєстрація кандидатів у народні депутати України.
35. Особливості інформаційного забезпечення виборів народних депутатів України. Гарантії діяльності партій, кандидатів у народні депутати України, офіційних спостерігачів.
36. Проведення голосування, визначення результатів виборів народних депутатів України.
37. Конгрес США: технологічні основи виборів.
38. Парламент Великої Британії: особливості виборів та виборчої системи.
39. Європейський парламент: історія формування, виборчі правила, технології.
40. Виборча інженерія місцевих виборів в Україні. Нормативно-правове забезпечення. Активне та пасивне виборче право на місцевих виборах.
41. Територіальна організація місцевих виборів. Виборчі комісії з місцевих виборів.
42. Вибори депутатів місцевих рад, голів місцевих рад, старост.
43. Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів. Виборчі фонди організацій партій, кандидатів.
44. Висування та реєстрація кандидатів на місцевих виборах.
45. Гарантії діяльності суб'єктів виборчого процесу, спостерігачів на місцевих виборах.
46. Проведення голосування, визначення результатів місцевих виборів.
47. Заміщення депутатів: позачергові, повторні, проміжні, додаткові місцеві вибори.
48. Прохідні бар'єри та квоти для етнонаціональних меншин на місцевих та регіональних виборах: досвід країн Європи.

49. Вибори Президента в Україні: історичні етапи, виборчі норми, конфліктні ситуації.
50. Нормативно-правові основи сучасних виборів Президента України.
51. Територіальна організація виборів Президента України. Виборчі комісії.
52. Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України. Виборчі фонди кандидатів на пост Президента України.
53. Висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України. Інформаційне забезпечення виборів.
54. Гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України.
55. Проведення голосування, визначення результатів виборів Президента України. Повторні та позачергові вибори Президента України.
56. Особливості виборів Президента в країнах світу.
57. Електоральна поведінка: поняття, історія досліджень, типи.
58. Передвиборна агітація: дозволи та заборони.
59. Виборчі технології: «карусель», «ялинка», «МАГ», «Обрамлення кандидата», «Vote Splitting», «Bullet voting».
60. Правопорушення під час виборчого процесу. Кваліфікація прাপорушень. Відповідальність учасників виборчих процесів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

БАЗОВА ЛІТЕРАТУРА

- Афанасьєва М.В. *Виборча інженерія в Україні: монографія*. Одеса, Юрид. л-ра, 2014. 433 с.
- Бондаренко Б., Задоя К., Калмиков Д., Кириченко Ю., Хавронюк М., *Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів / за ред. М. Хавронюка*. – Київ : «АК-Group», 2019. 122 с.
- Виборча система пропорційна. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2015. 816 с.*
- Виборчий Кодекс. Науково-практичний коментар*. Київ: Професіонал. 2020.800 с.
- Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник/ за ред. М. Хавронюка*. Київ: «АК Group», 2019. 122 с.
- Климкова І. І., Остапенко М.А. *Вибори та виборчі системи*. Київ: Персонал, 2011. 160 с.
- Ключковський Ю. Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія; Нац. ун-т «КиєвоМогилянська академія»*. К.: Час Друку, 2011. 132 с.
- Ключковський Ю.Б. *Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан, перспективи законодавчої реалізації в Україні*. Київ: ваїте, 2018. 908 с.
- Нестерович В. *Виборча кампанія: Словник сленгових термінів та виразів*. К.: Ліра, 2020. 648 с.
- Нестерович В.Ф. *Виборче право України: підручник*. К.: Ліра- К, 2017. 504 с.
- Остапець Ю. *Партійні та електоральні системи країн Вишеградської четвірки. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть*. Ужгород: Ліра, 2016. С. 111–172.
- Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А. *Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія*. Ужгород: ПП Роман, 2014. 256 с.
- Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Інф.-анал.збір. /ЦВК; М.В. Охендовський (голова).К.:ВАІТЕ, 2016. 990 с.*

- Позачергові вибори Президента України 26 жовтня 2014 року: Інф.-анал. видання /Редкол.: М.В. Охендовський(голова). К.:ВАІТЕ, 2016. 456 с.
- Політологічні та соціологічні студії: Т. Х. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах : зб. наук. праць / наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці : Букрек, 2011. 456 с.
- Смокович М.І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
- Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів. 2010. 462 с.
- ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА**
- Афанасьєва М. В. Зловживання пасивним виборчим правом: теорія та практика. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 203-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_61_27
- Афанасьєва М. В. Ефективна участь національних меншин у виборах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 53-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_65_7
- Афанасьєва М. В. Голосування виборців за кордоном як елемент виборчої інженерії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 117 – 128.
- Бунь В. Побудова інтегративних моделей електорального вибору на основі методології “лійки причиновості”. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип.5. С. 177 – 188.
- Бучин М.А. Абсентеїзм як тип електоральної поведінки. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2011. № 2. С. 174 – 182.
- Василевська Т. Виборча кампанія та цінності й настанови депутатської етики: досвід західних демократій. *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 50. С. 301–317.
- Види правопорушень під час виборчого процесу. URL: <http://dublany.miskrada.org.ua/vidi-pravoporushen-pid-chas-viborchogo-procesu-16-20-01-16-04-2019/>
- Глиняний І. В. Процедурні та нетрадиційні цензи у системі класифікації виборчих цензів у світі та Україні / *Правове життя України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т.1. С. 354 – 357.

- Жемчужнікова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. *ОПОРА – Вибори*. 22 лютого 2021. URL: https://www.opora.ua.org/news/vybory/election_history/22821-istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini
- Жванія Т. Електоральна поведінка: теоретичні підходи до вивчення. *Сучасне суспільство: політичні науки*. 2014. Вип. 1. С. 39 – 49.
- Забарський В. Український реєстр виборців один з кращих в світі. URL: <http://www.aif.ua/elections/news/52372>.
- Коваль Р.М. Абсентеїзм в Україні: особливості та динаміка. *Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні: матеріали конференції* (Острог, 2010 р.). Острог: Національний університет «Острозька академія», 2010. Вип. 4. С. 37 – 40.
- Косахівська О. В. Електоральна Поведінка: Теоретико-методологічні засади дослідження. *Держава і право*. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35003/118-Kosakhivska.pdf?sequence=1>
- Локтіонова Д.А. Моделі електоральної поведінки. *Наукові праці*. Том 94, Вип 80. URL: <https://www.academia.edu/>
- Лихач Ю. Забезпечення представництва національних меншин у виборних органах Європейського Союзу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. К., 2010. Вип. 41. С. 186 – 196.
- Марцеляк О. Виборче право: сучасне розуміння. *Публічне право*. 2011. №2. С. 12 – 18.
- Миронюк В. М. Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: (11.00.02) ; Львів. нац. ун-т. ім. Івана Франка. Л., 2012. 20 с.
- Михальченко М., Самчук З. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем. *Наукові Записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 50. С. 267 – 286. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/mychalchenko_porivnialnyi.pdf
- Моторнюк Т. М. Проблеми виборчих технологій. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія «Політологія»*. 2011. Вип. 123. С. 231 – 235. URL: http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/5008/1/123_46.pdf
- Мяловицька Н. А. Виборчі системи: досвід європейських держав. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2010. № 1 (11). С. 61 – 67.

- Остапець Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук зі спеціальності 23. 00. 02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2016. 39 с.
- Партизація місцевих виборів: голови та депутати громад звернулися до керівництва країни URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12597>
- Прихована агітація – якою вона може бути. URL: <https://www.nrada.gov.ua/pryhovana-agitatsiya-yakoju-vona-mozhe-butu/>
- Прудка Л.М. Електоральний абсентеїзм в Україні як загроза демократії. *Південно-український правничий часопис*. 2014. №2. С. 179 – 181.
- Скрипник В. М. Проблема «вибору» виборчої системи: України і європейський досвід. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 1. С. 60 – 69.
- Тойванен Р. Европейские модели взаимодействия между правительствами и меньшинствами: на пути к уважению прав человека. Сборник лекций на тему: Участие меньшинств в общественной жизни. ЕСМІ (European Centre for Minority Issues). 2017. С. 48 – 54.
- Тищенко Ю. Права національних меншин, етнічних груп на політичну участь у виборних органах. URL: <https://www.box.com/s/4c641f4eac546c75460a>.
- Узагальнення судової практики застосування судами України законодавства про відповідальність за адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (статті 2127-21221 Кодексу України про адміністративні правопорушення), та злочини проти виборчих прав і свобод (статті 157-160 Кримінального кодексу України) / судді Верховного Суду України Є.І. Ковтюк, Т.С. Таран і науковий консультант відділу аналізу судової статистики та узагальнення судової практики І. Б. Лавровська URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/sud1590/News/Zlochiny_proty_vyborchih_prav.pdf
- Шеверєва В.Є. Проблеми правового регулювання передвиборної агітації в Україні: автореф. дис.... канд.. юрид. наук: 12.00.02.

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 22 с.

ДОКУМЕНТИ ТА ПРАВОВІ АКТИ

Венеціанська комісія. Кодекс належної практики у виборчих справах». 2002. [Venice Commission (2002), “Code of good practice in electoral matters”] URL:[www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e)

Венеціанська комісія. Виборче право. 2013. [Venice Commission. “Electoral law”]. URL: www.eods.eu/library/VC.Electoral%20Law_EN.pdf/

Виборчий Кодекс. Науково-практичний коментар. Київ: вид. дім «Професіонал», 2020. 800 с.

Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами та Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами [The Declaration of Principles for International Election Observation and the Code of Conduct for International Election Observers (UN) / National Democratic Institute.] URL: <https://www.ndi.org/sites/default/files/DoP-UKR.pdf>

Додатковий протокол до Конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію (ETS 191)/ GRECO - Committed to Fighting Corruption (CoE). URL: <https://www.coe.int/en/web/greco>

Європейський демократичний доробок в галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / За ред. Ю. Ключковського. Вид. 2. Київ. 2009. 222 с.

Європейський суд з прав людини. Справи з питань виборчого права. 2012. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Free_elections_RUS.pdf

Європейська Комісія (2007), Компендіум міжнародних стандартів для виборів. [European Commission (2007), Compendium of international standards for elections]. URL: http://eeas.europa.eu/archives/eucom/pdf/compendium-of-int-standards-for-elections_en.pdf

Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: [матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДПЛ, ПАРЄ] / ред. Ю. Ключковського. К.: ФАДА, ЛТД, 2008. 340 с.

- Європейський суд з прав людини. Справи з питань виборчого права. 2012. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Free_elections_RUS.pdf
- Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень (Прийнято Комітетом міністрів 27 вересня 2017 року на 1295-му засіданні заступників міністрів)/ Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135>
- Конвенція про кримінальне право проти корупції (ETS 173).
- Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками. URL: <http://www.osce.org/uk/hcnm/32255>.
- Международный пакт о гражданских и политических правах. Пакт, прийнятий резолюцією A/RES/2200 A (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 груд. 1966 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
- Парламентська асамблея (2012), «За більш демократичні вибори» [Parliamentary Assembly (2012), “For more democratic elections”, report by Jean-Charles Gardetto, AS/Pol (2012) 25 prov] URL:http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2012/Ardoc25_12prov.pdf
- Порівняльна доповідь про виборчі бар'єри та особливості виборчих систем, які ставлять перешкоди партіям у доступі до парламента. *Європейська комісія «За демократію через право» (Венец. комісія) CDL-AD (2008) 037. Вибори та демократія. 2009. № 1. С. 90–101.*
- Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. *Офіційний вісник України. 2013. № 75. Ст. 2804.*
- Спільний висновок № 635/2011 щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України». Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія; ОБСЄ/БДПЛ) Страсбург, 17 жовтня 2011 р. Прийнятий Радою за демократичні вибори на 38-му засіданні (Венеція, 13 жовтня 2011 р.) та Венеціанською Комісією на 88-й пленарній сесії (Венеція, 14–15 жовтня 2011 р.) URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_a54.
- Спостереження за місцевими та регіональними виборами – стратегія та регламент Конгресу. Резолюція 306 (2010)/ПОСТІЙНИЙ КОМІТЕТ Ради Європи. Страсбург, 18 червня 2010 р [«Observation

of local and regional elections – strategy and rules of the Congress». Resolution 306 (2010) STANDING COMMITTEE Strasbourg, 18 June 2010] URL: <https://rm.coe.int/0900001680719f04>

Статус Методу Д'ондта При Розподілі Керівних Посад в Парламенті. Парламентська Реформа. Лабораторія Законодавчих Ініціатив. URL: https://Parlament.Org.Ua/Wp-Content/Uploads/2018/10/Dhondt_Method.Pd

Чесні вибори – спільний пріоритет ЦВК та МВС. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2020. №9. URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020_9_Visnyk.pdf

УВКПЛ (1994), Права людини та вибори: посібник з технічних та правозахисних аспектів виборів, www.ohchr.org/Documents/Publications/training2en.pdf

Україна. Виборчий кодекс: № 396-IX від 19.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 21.02.2021).

Act Concerning The Election Of The Members of The European Parliament By Direct Universal Suffrage [Закон Отноительно Выборов Членов Европейского Парламента По Прямому Всеобщему Избирательному Праву] URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/206078/A1_HR.pdf

Coe. Committee of Ministers (2004), Recommendation Rec(2004)11 on legal, operational and technical standards for e-voting]. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>

CoE. *Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority* (CETS No. 207). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=207>

CoE. Election Standards and General Principles CoE. In *Using International Election Standards*. Council of Europe handbook for civil society organisations. P. 13-18. URL: <https://rm.coe.int/09000016806f4689>

CoE. Fifth Report submitted by Croatia pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities – received on 2 April 2019. ACFC/SR/V(2019)008. URL: <https://rm.coe.int/5th-state-report-croatia-english-language-version/168093c1ec>

CoE. *Council of Europe work in the field of Elections*
URL:<https://www.coe.int/en/web/portal/elections>

CoE. Fifth Report submitted by Hungary pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities – received on 5 February 2019. ACFC/SR/V(2019)005. Budapest, January 2019. URL: <https://rm.coe.int/5th-sr-hungary-en/168092522f>

CoE. *Using International Election Standards*. Council of Europe handbook for civil society organisations. URL: <https://rm.coe.int/09000016806f4689>

CoE. *Key texts adopted by the Assembly in the field of elections for the period from 2003 to 2022* URL: <https://assembly.coe.int/LifeRay/APCE/pdf/Elections/FundamentalTexts-EN.pdf>

Free and Fair Elections. In Annual report of the Secretary-General on the state of democracy, human rights and the rule of law in Europe - Shared responsibility for democratic security in Europe SG(2015)1. P. 80-URL.

ІНФОРМАЦІЙНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

Архів номерів журналу «Вісник Центральної виборчої комісії» URL: <https://www.cvk.gov.ua/visnik-tsentralnoi-vivorchoi-komisii.html/>

Асоціація виборчих органів країн Центральної та Східної Європи (АСЕЕЕО — Association of European Election Officials). URL: <http://www.aceeeo.org>.

Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ). URL: <http://www.osce.org/odihr>

Вибори. Опора. 2022. URL: <https://www.opora.ua.org/category/vybory>
Виборчі системи. «Вибори навиворіт» (2 сезон, 2019)
URL: <https://youtu.be/1y4s2Xk4y-8>

Європейська комісія «За демократія через право» URL: <http://www.venice.coe>. 90.

Європейська мережа організацій по спостереженню за виборами (ENEMO). URL: <http://enemo.eu>. 91.

Комітет Виборців України. URL: <http://www.cvu.org.ua/>

ЦВК. URL: <https://cvk.gov.ua/>

ЦВК_ПРОСВІТА. URL: <https://materialy.cvkpro.com/>

Медіа та вибори / Збірник Документів Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/fm-media-elections-2019-web/168096fa4f>

Медіа та вибори. Документи. Офіс Ради Європи в Україні. URL:
<https://www.coe.int/uk/web/kyiv/documents>

Міжнародний інститут демократії і сприяння виборам (IDEA) URL:
<http://www.idea.int>

Міжнародний фонд виборчих систем (IFES — International Foundation for Election Systems) URL: <http://www.ifes.org>.

Офіс Ради Європи в Україні. URL:
<https://www.coe.int/uk/web/kyiv/documents>

Стандарти Ради Європи щодо виборів. [Reference standards of the Council of Europe (CoE acquis on elections)]. URL:
<https://www.coe.int/en/web/portal/elections/reference-standards>

Як обираємо? “Вибори навиворіт” (3 сезон, 2020) URL:
<https://youtu.be/jCa6flqn8HU>

ACE Electoral Knowledge Network URL: <https://www.aceproject.org/>

Europe: Fact Sheet on Parliamentary and Presidential Elections. May 24, 2022. URL:<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46858>

GRECO - Committed to Fighting Corruption (CoE). URL:
<https://www.coe.int/en/web/greco>

FAIRVOTE (англ. мова, матеріали: вибори в світі) URL:
<https://www.fairvote.org/>

International IDEA Supporting Democracy Worldwide URL:
<https://www.idea.int/>

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ (у т. ч. критерії оцінювання результатів навчання)

При вивченні навчальної дисципліни застосовуються наступні методи навчання: словесний, наочний, практичний, які передбачають читання лекції, опрацювання нормативних актів, роботу з навчальною та спеціальною літературою, індивідуальні консультації. Засоби діагностики якості вищої освіти включають в себе поточний, періодичний та підсумковий контроль.

Формами організації **поточного контролю** є:

- усний контроль: індивідуальне і фронтальне опитування, бесіда, захист рефератів, доповідь, оцінювання доповідей;
- контроль виконання самостійної роботи та індивідуальних завдань;
- тестовий контроль проведення тестування студентів.

Програмою передбачено проведення періодичного контролю:

- тематичні колоквиуми.

Програмою передбачено проведення підсумкової модульної контрольної роботи:

- модульний тестовий контроль за допомогою Google-form

Підсумковий контроль: іспит.

Оцінювання знань здобувачів повинно сприяти реалізації низки завдань, зокрема:

- підвищення мотивації здобувачів до системного навчання впродовж семестру та навчального року, переорієнтація їх цілей з отримання позитивної оцінки на формування системних, стійких знань, умінь та навичок;
- відповідність переліку, формам та змісту контрольних заходів вимогам ЄКТС;
- відкритість контролю, яка базується на ознайомленні здобувачів на початку вивчення навчальної дисципліни з переліком, формами та змістом контрольних завдань, критеріями та порядком їх оцінювання;

- подолання елементів суб'єктивізму при оцінюванні знань, що забезпечується виконанням індивідуальних завдань із застосуванням модульної системи оцінювання;
- розширення можливостей для всебічного розкриття здібностей здобувачів, розвитку їх творчого мислення та підвищення ефективності навчального процесу.

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за різними видами роботи

Вид роботи	Кількість балів
Поточний контроль:	
Опитування за питаннями відповідної теми на семінарському занятті, участь здобувачів вищої освіти в обговоренні проблемних питань	від 0 до 5
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем, доповідь та демонстрація презентації	від 0 до 5
Періодичний контроль:	
Контрольна робота за змістовими модулями у формі тестування	від 0 до 5

Вид роботи	Бали	Критерії оцінювання
Опитування за питаннями відповідної теми на практичному занятті, участь здобувачів в обговоренні проблемних питань	0	Здобувач не бере участь у практичному занятті, є лише спостерігачем; ніколи не виступає і не задає питання; дає неправильні відповіді на запитання, показує незадовільне знання понятійного апарату і літературних джерел
	2-3	Здобувач іноді бере участь в практичному занятті; частково виступає і задає питання; допускає помилки під час відповідей на запитання; показує пасивну роботу на практичних заняттях; показує фрагментарні знання понятійного апарату і літературних джерел; показує невміння публічно представляти матеріал
	4-5	Здобувач бере активну участь у практичному занятті; бере активну участь в обговоренні проблемних питань, користується додатковою навчально-методичною та науковою літературою; вміє сформулювати своє ставлення до проблеми; висловлює власні міркування, наводить доцільні приклади; вміє знаходити найбільш адекватні форми розв'язання суперечностей; здатний публічно представити

		матеріал
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем: доповідь та демонстрація презентації	0	Не зараховуються реферати (довповіді) та презентації, які виконані не самостійно або запозичені з мережі Інтернет
	1-2	Доповідь та презентація виконані самостійно, проте не опрацьована актуальність теми, теоретичний аналіз дано описово, змістовний матеріал представлений схематично, у висновку сформульовані загальні висновки (або вони взагалі відсутні), тема не розкрита, робота не відповідає вимогам
	3	Доповідь та презентація виконані самостійно, оформлення відповідає вимогам із незначними порушеннями, опрацьована актуальність теми, теоретичний аналіз містить неточності, але усно здобувач пояснює матеріал впевнено і за допомогою викладача виправляється, змістовний матеріал представлений добре, у висновку сформульовані загальні висновки, тема загалом розкрита з незначними прогалинами
	4	Доповідь та презентація виконані самостійно, оформлення відповідає вимогам, опрацьована актуальність теми із зазначенням невирішених раніше аспектів, теоретичний аналіз ґрунтовний та самостійний, здобувач усно та без допомоги викладача пояснює матеріал, змістовний матеріал представлений добре, у висновку сформульовані самостійні висновки, тема загалом розкрита, інформація у презентації подана із використанням самостійно розроблених схем, малюнків, графіків, містить посилання на джерела, які відповідно оформлені та є актуальними
	5	Доповідь та презентація виконані самостійно та оригінально, оформлення відповідає вимогам, актуальність теми повністю розкрита із зазначенням невирішених раніше аспектів, правильно визначені об'єкт і предмет, гіпотеза власного дослідження, метод відповідає тематиці та поставленій задачі, теоретичний аналіз ґрунтовний та самостійний, здобувач вільно презентує матеріал; зміст презентації не перевантажений слайдами з текстовим матеріалом; у висновку сформульовані самостійні ґрунтовні судження, підкріплені фактичними доказами та розрахунками, інформація на слайдах подана переважно схематично із використанням самостійно розроблених малюнків, графіків, містить посилання на джерела, які відповідно оформлені та є актуальними
Розв'язання	0	Здобувач практичну задачу, ситуаційну вправу, проблемну

практичних задач, ситуаційних вправ та проблемних ситуацій		ситуацію не виконав
	1	Здобувач виконав практичну задачу, розв'язав ситуаційну вправу, проблемну ситуацію, але недостатньо розкрив сутність, допускаючи при цьому суттєві неточності; відсутні сформовані уміння та навички дослідження і обґрунтування висновків; використано обмежену кількість джерел
	2	Здобувач виконав практичну задачу, розв'язав ситуаційну вправу, проблемну ситуацію, але демонструє фрагментарні знання предмету вивчення і дослідження, має ускладнення щодо виділення суттєвих його ознак, виявлення причинно-наслідкових зв'язків і формулювання висновків; використано обмежену кількість джерел
	3	Здобувач виконав практичну задачу, проблемну ситуацію, у повній мірі демонструє знання предмету вивчення, чітко описує суттєві його ознаки, виявляє причинно-наслідкові зв'язки і формулює висновки; вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу; окрім рекомендованої літератури використовує додаткову
	4	Здобувач виконав практичну задачу, розв'язав ситуаційну вправу, проблемну ситуацію, у повній мірі обґрунтовує обрані методи та інструменти дослідження, повно і чітко представляє основні теоретичні поняття для аналізу практичного матеріалу; в аналітичній / розрахунковій частині надає повноцінний аналіз проблеми, що досліджується
	5	Здобувач виконує задачу, розв'язує ситуаційну вправу, проблемну ситуацію з творчим підходом, використовуючи нешаблонні фрази, демонструє розгорнуте, цікаве бачення, яке відрізняється власними роздумами, висновками; окрім рекомендованої літератури використовує додаткову, демонструє знання змісту відповідних нормативно-правових актів
	10	Здобувач підготував наукову статтю за темою ІНДЗ
Контрольна робота за змістовними модулями формі тестування	0	Відповідь на запитання неправильна
	10	В контрольній роботі кожного з модулів по 10 запитань: 1 бал за кожен правильну відповідь.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою для заліку
90 – 100	A	Зараховано
85 – 89	B	
75 – 84	C	
70 – 74	D	
60 – 69	E	
35 – 59	FX	Не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Поточний та періодичний контроль											Сума балів	Підсум-й контроль	Сума балів
Змістовний модуль 1						Змістовний модуль 2				загалом	Залік		
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10				
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5				
Контр. робота за зміст-м модулем №1 (10 балів)						Контр. робота за зміст-м модулем №2 (10 балів)							
(2_ІНДЗ *5) =10						(2_ІНДЗ *5) =10				90	10	100	

Навчальне видання

**ВИБОРИ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ:
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Електронні методичні вказівки
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»

Електронне практичне видання

Укладач

Узун Юлія Вадимівна

В авторській редакції

Затвердж. авт. 31.03.2023. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 1,1 МБ. Зам. № 2568.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua